

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

І.О.МІНГАЗУТДІНОВ

Г.І.МІНГАЗУТДІНОВА

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**ЕТНОРЕЛІГІЙНИЙ ВИМІР
МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ**

*Рекомендовано
Вченою радою
Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин
Протокол № 9 від 25.03.2025 р.*

Київ – 2025

З М І С Т

Тема 1. Етнічність та державність	с. 4
Тема 2. Націоналізм в Європі: реальність та перспективи	с. 9
Тема 3. Особливості націоналізму в Західній Європі	с. 13
Тема 4. Національні рухи в країнах Західної Європи: історія становлення та розвитку	с. 18
Тема 5. Сербсько-хорватське протистояння: історія та сучасний стан	с. 56
Тема 6. Проблематика самовизначення Квебеку	с. 62
Тема 7. Курди – нація без окремої держави	с. 68
Тема 8. Проблема мігрантів у Західній Європі та вплив на внутрішню політику та відносини всередині ЄС	с. 72
Тема 9. Правовий захист етнічних меншин в Західній Європі	с. 78
Література.....	с. 84

Метою та завданням навчальної дисципліни «Етнорелігійний вимір міжнародної безпеки» є дати студентам детальну та всеохоплюючу картину сучасного стану справ у сфері міжетнічних та міжконфесійних відносин у світі, їх впливу на перебіг подій на міжнародній арені, дотримання прав етнічних меншин у сучасному світі. У даному конспекті лекцій основна увага приділяється історії розвитку етнорелігійних рухів, теорії, доктринам і концепціям сучасної етнополітики, регіональній специфіці прояву етнорелігійного фактору здебільшого в рамках європейського кейсу. Також висвітлюються питання квебекського сепаратизму та самовизначення курдської нації.

ТЕМА 1. ЕТНІЧНІСТЬ ТА ДЕРЖАВНІСТЬ

Загальновідомою філософською істиною, неодноразово підтверженою пересічною практикою, є розуміння того, що кожна людина прагне до ідентифікації з тією чи іншою групою (з родиною, расою, кланом, класом тощо). За словами англійського психолога А.Брензуейта, «члени групи виходять з переконання, що вони мають спільну ідентичність, яка забезпечує їхню безпеку». Універсальне прагнення до ідентифікації спонукає групи об'єднуватися у більш великі політичні структури.

Можна умовно виокремити три основні форми психологічного зв'язку індивіда з державою:

- культурна ідентичність
- стейтизм
- інституційна ідеологія.

Дамо коротке пояснення сутності кожної з названих форм.

Культурна ідентичність передбачає наявність спільних традицій, спільної мови, однакового способу життя. Під **стейтизмом** розуміється національна ідеологія з домінуючою роллю суверенної держави. Нарешті **інституційна ідеологія** сфокусована на інститутах, філософії, політиці, які схвалює група («наш» спосіб життя і дій є найбільш вірним). Така ідеологія була характерною, зокрема, для Британської імперії, нацистської Німеччини, частково СРСР, зараз - для США.

У міждержавних відносинах існує амбівалентність, породжена особливостями поведінки індивідів: в інтересах безпеки держави прагнуть до об'єднання і водночас побоюються втратити свій суверенітет. Особливо це є характерним для малих націй поруч з більш великими сусідами; в таких випадках небезпека конфлікту зростає.

Національна самосвідомість є однією з найпростіших форм ціннісної орієнтації – ставлення до оточуючого світу зводиться до його поділу на свою власну (внутрішню) та зовнішні групи. Національна самосвідомість передається з покоління у покоління; у дітей почуття переваги своєї країни виникає раніше, ніж вони починають усвідомлювати саме поняття «країна».

Національна самосвідомість зростає в умовах міждержавної конфронтації і навпаки нівелюється, коли міждержавне суперництво майже відсутнє (Хорватія-Сербія і навпаки – Данія-Швеція). До початку бомбардувань Косова в Югославії існувала проблема пошуку цементуючого чинника державної ідентичності. З розгортанням військової кампанії Північноатлантичного альянсу така проблема фактично зникла.

Можливими є ситуації, коли етнічна ідентичність не пов'язана з державною (казахи в СРСР) або етнічна ідентичність не співпадає з державними кордонами (курди). Етнічні групи, позбавлені власної державності, мають лише частину цінностей, притаманних нації: є спільна ідентичність, але немає стейтизму. В результаті в них може виникати певна дестабілізація та загроза вибуху.

З послабленням міжнародної напруженості (зменшення або зникнення загрози ззовні) на перший план висуваються сепаратистські тенденції, пов'язані з етнокультурною ідентичністю.

За словами етнополітолога з Лондонського університету Ф.Паркінсона, «рано чи пізно група, яка має етнічну ідентичність, починає домагатися певної автономії, а в екстремальній ситуації – суверенної територіальної незалежності». Згадуваний вище А.Брензуйт додає: «Якщо етноідентифікація починає витісняти ідентифікацію з державою, це може призвести до краху останньої».

Спроби домінуючої групи (або титульної нації) надати етнічній меншості певні права може призвести до негативного результату, оскільки

«патронат старшого» все одно сприймається як завуальована форма асиміляції.

Ідентичність є необхідною умовою згуртованості держави та конформізму її громадян. Як правило, вирізняють три основних рівні конформізму:

* **Поверховий рівень**, на якому згуртованість групи є дуже слабкою. В даному випадку конформізм забезпечується владою лідерів та їх здатністю здійснювати суспільний контроль. В основі почуття державності лежить стейтизм.

* **Рівень ідентифікації** – готовність людей підкорятися зумовлена прагненням наслідувати героїзованим особам, насамперед – національним лідерам. Культурна ідентифікація сприяє згуртованості країни, яка є для групи предметом національної гордості.

* Найвищий рівень конформізму - **інтерналізація** громадянином (інституційної) ідеології країни.

За словами англійського вченого-міжнародника з Кільського університету А.Джеймса, «однією з найпомітніших особливостей ХХ ст. слід визнати глобалізацію процесу формування суверенної державності».

Кінець Першої світової війни і революція в Росії 1917 р. призвели до зростання національних рухів, що зумовило зникнення імперій і появу нових відносно малих держав. Ліга націй же визнала право на самовизначення, хоча це начебто й суперечило тодішньому міжнародному праву.

Після Другої світової війни розпочався активний процес деколонізації, утвердження повсюдного прагнення до політичної незалежності. Щось подібне відбулося і після завершення «холодної війни». Проте національне питання так і залишилося невирішеним; воно лише набуло нових форм.

У Декларації ООН 1960 р. про надання незалежності колоніальним країнам і народам від самого початку закладалося певне протиріччя між недоторканістю кордонів і правом на самовизначення. Цю колізію було повторено в Гельсінському Прикінцевому Акті НБСЄ 1975 р. Наразі існує (втім поки що ніде не закріплений на багатосторонньому рівні) «трансформований варіант» ідеї: «При розпаді держави принцип легітимності територіального статус-кво застосовується й щодо внутрішніх кордонів».

З ним перекликається ідея заміни права нації на самовизначення правом на вільний розвиток, яка дискутується певний час в ООН.

Міжнаціональні конфлікти в СРСР та етнічні чистки в Югославії довели, що існуючі державні кордони не відбивають етнічних реалій. На думку Ф.Паркінсона, з часом тиск етнічних сил на принцип недоторканості кордонів може призвести до політичного вибуху.

Деякі лідери новоутворених поліетнічних держав вважають, що «держава може створити націю». На практиці такі спроби ведуть до протилежного результату, а саме – до ще більшого посилення гегемонії домінуючого етносу.

За словами А.Джеймса, «до меншин у такій державі в найкращому разі виявлятимуть толерантність, але не розглядатимуть їх як рівноправних партнерів... Якщо таку етнонаціональну логіку буде визнано сучасним світом, це може породити загрозу національної дезінтеграції, що, у свою чергу, дестабілізує міжнародні відносини».

У випадках, коли державна влада сама виявиться не здатною протидіяти сепаратизму, на допомогу їй має прийти світова спільнота, яка відмовиться визнати ту чи іншу самопроголошену державу.

Втім найголовнішим інструментом експансії на сьогодні продовжує залишатися економіка. Аксіомою є те, що країна може бути конкурентоздатною лише тоді, коли вона відкрита для іноземних інвестицій. Автаркія за сучасних умов веде до зубожіння. Але

проникнення інвестицій означає «санкціоновану» форму використання однією державою території і ресурсів іншої, що традиційно вважалося можливим лише за умови завоювання. Проте подібного явища сьогодні неможливо уникнути.

Фактичний суверенітет визначається «здатністю держави самостійно або колективно чинити опір зовнішньому тиску» (Стенлі Креснер, професор Стенфордського ун-ту).

ТЕМА 2. НАЦІОНАЛІЗМ В ЄВРОПІ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

Націоналізм є одним з найбільш суперечливих, небезпечних і найменш зрозумілих феноменів суспільного буття. Двічі у ХХ ст. він породжував світові війни. Після краху комунізму стався новий сплеск націоналізму, коли у більшості випадків комуністичні еліти самі провокували національну ворожнечу з метою збереження при владі.

Звісно, існує значна кількість визначень націоналізму. Наступне, що належить професорові Колумбійського університету Дж. Снайдеру, є одним з найпростіших і зрозумілих з точки зору навіть пересічної логіки: *«Націоналізм є доктриною, згідно з якою найважливішою лінією розколу або розходження при визначенні права належності до групи, здатної відстоювати колективні інтереси, є національність»*.

При цьому національність може розумітися двояко, а саме як:

- ◆ *етнічна національність* (територіальна належність не є головним критерієм, але спільна культурна ідентичність, історичне коріння тощо);
- ◆ *громадянська національність* (головний критерій - територіальна належність, членство в групі є відкритим для будь-кого).

Загалом, в європейській історії вирізняють три основні фази розвитку націоналізму:

1. Становлення держави-нації та перехід від традиційного суспільства (XVI-XVII ст.) до модернізму. Для цієї фази характерним є т.зв. «династичний» націоналізм, коли абсолютний монарх персоніфікує націю.
2. Від наполеонівських воєн до 1914 р. Ця фаза характеризується пошуком балансу між національними та інтернаціональними чинниками політичного і економічного розвитку суспільства і міжнародних відносин. Термінологічно це – «масово-

демократичний» націоналізм, коли абсолютної монархії вже немає, але відбувається персоніфікація нації як такої.

3. З початку Першої світової війни до сьогодні, що відзначається невдачею попередніх спроб знайдення компромісу між силами «націоналізму» та «інтернаціоналізму» і ситуація відтак перманентно перебуває в кризовому стані.

Спалахи націоналізму (як сьогодні, так і у недавньому минулому) є в абсолютній більшості випадків результатом нездатності тієї чи іншої спільноти (це може бути ціла країна) адекватно реагувати на політичні, економічні, культурні або військові виклики її безпеці. Наслідком такої нездатності є стратегія мобілізації колективних дій, де головним інструментом виступає націоналістична ідеологія.

Існують істотні відмінності між західно- та східноєвропейськими моделями націоналізму. Головна причина тут криється в дещо різному розумінні самого поняття нації. У Західній Європі держава-нація – передовсім як соціополітичне поняття з'явилася набагато раніше, зокрема в часи Французької революції. Відтак на Заході нація більше асоціюється з територіальними чинниками.

Водночас у Східній Європі нація є результатом довготривалого формування єдиного етносу, мови, культури. При цьому права громадянства завжди розглядалися, перш за все, не як індивідуальні, а як колективне право етнічної або національної групи (нація - як тип «суперродини»).

Такий підхід передбачає відторгнення тих, хто не належить до домінуючої групи. Хрестоматійним прикладом може слугувати Хорватія 90-х років ХХ ст., де етнічні чистки розпочалися задовго до сербських, а етнічним хорватам-негромадянам, в тому числі тим, що мешкають за кордоном, було надано право голосу.

Слід зазначити, що маніпулювання подібним етноцентричним націоналізмом вважається найефективнішим методом завоювання

політичної влади (притому з самого початку така влада буде авторитарною). Саме тому экс-комуністичні лідери так, здавалося б, легко і «дружно» перетворилися свого часу на націоналістів.

Одна з головних причин, чому на пострадянському просторі та у Східній Європі саме такий націоналізм, полягає, можливо, в тім, що після розпаду «багатоповерхових» комуністичних федерацій чималій частині населення націоналізм здавався найефективнішим засобом побудови держав-націй. Значну роль відіграла пропаганда, оскільки зберігалися старі історичні забобони щодо сприйняття «сусідів», безпеки своїх кордонів. Всі держави регіону є поліетнічними, отже будь-які серйозні зусилля, спрямовані на захист національних меншостей, часто-густо розцінювалися як зазіхання на національно-територіальні цінності.

Ще однією причиною був страх населення перед радикальними реформами, що створювало благодатний ґрунт для фундаменталістських рухів і настроїв, які перед лицем невизначеності робили наголос на «традиційних» цінностях, історичній та культурній міфології. Для більшості пересічних громадян це виглядало більш простим і зрозумілим, ніж невідома їм громадянська культура лібералізму.

Проте націоналізм у Східній Європі та колишньому СРСР відіграв не лише деструктивну, а й конструктивну роль, свідченням чого стали розвал радянської імперії, виникнення та становлення нових держав.

Відхід від етнонаціоналізму і перехід до побудови громадянського суспільства може здійснюватися через такі реформи:

- Всередині країни:
 - ◇ коаліція в центрі, в якій національні меншини мають особливі права;
 - ◇ федералізм, який дає автономію національним меншинам та пропорційність у розподілі місць у парламенті, уряді, громадських фондах і установах.
- Ззовні:

- ◇ розвиток регіональної кооперації та інтеграції, що дозволяє подолати міжнаціональну ворожнечу, оскільки досягається більш високий рівень соціально-економічного розвитку, який розмиває історичні міфи (але не саму історію) і створює умови для зближення при збереженні розмаїття.

Особливе місце у Східній Європі обіймає російський націоналізм, оскільки він, мабуть, єдиний в цьому регіоні є громадянським, а не етнічним, і який починаючи з 2007 р. («Мюнхенська промова путіна») активно став набирати ознак шовінізму. Причини його виникнення досить прості:

- * нездатність як «ельцинської», так і особливо «путінської» держави забезпечити повноцінну безпеку (у широкому сенсі цього поняття) її громадянам і

- * раптова втрата статусу великої держави, однієї з опор геополітичного балансу, яка перетворилася на об'єкт політики інших держав (передусім США, Китай) і всіляко намагається вийти з подібного положення.

Повертаючись до Європи, слід зазначити, що агресивний (насамперед етнічний) націоналізм залишається загрозою для європейської безпеки. Ключовим моментом в його подоланні є досягнення необхідного балансу між титульними націями та національними меншинами, адже для титульної нації пріоритетом є збереження національної держави, а для меншин – рівні права, соціально-економічний статус, можливість збереження власної мови і культури.

ТЕМА 3. ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛІЗМУ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

У даному разі в лекції не йдеться про етнічні рухи, оскільки етнічна самосвідомість і націоналізм - поняття різні. Націоналізм розглядається тут як ставлення одних західноєвропейців до інших, населення однієї країни до населення іншої. Так само не йдеться й про расизм, оскільки знов-таки поняття «націоналізм» та «расизм» співпадають лише частково.

З урахуванням цього можна стверджувати, що націоналізм у Західній Європі поступово сходить нанівець. За точку відліку можна взяти середину 1930-х років як апогей націоналізму в Європі (у 1938 р. в 11 з 22 країн Західної Європи існувала тоталітарна диктатура – як правило націоналістичних партій). То ж логічно, що переломним моментом початку угасання націоналізму в Західній Європі можна вважати 1945 р. Втім поступове угасання націоналізму не означає його повного зникнення у Західній Європі.

Загалом, західноєвропейці виокремлюють умовно 5 ознак (або критеріїв) націоналізму, за якими можна оцінити ступінь його розвитку та інтенсивності, а саме:

- ◆ почуття національної гордості
- ◆ ступінь довіри до своєї національної армії
- ◆ готовність або небажання захищати свою країну в разі війни
- ◆ довіра або недовіра до сусідніх країн
- ◆ почуття належності до Європейського співтовариства (в широкому сенсі)

Ці ознаки взаємопов'язані, але не є такими, що можуть замінювати одна одну.

Згідно з даними проведених у Західній Європі опитувань щодо почуття національної гордості протягом 30 років, лише у трьох країнах –

Греції, Ірландії та Іспанії – переважна більшість населення зберігає «дуже велику гордість». У Великій Британії відповідний процент впав – до «скоріше пишаюся, ніж ні». Те ж саме відбулося і у Франції, Італії, Бельгії, Нідерландах – лише там падіння національної гордості відбувалося довше (20 років; в Англії - 10).

В Німеччині падіння спостерігалось до 1989-1990 рр., тобто її об'єднання, потім у країні стався тимчасовий спалах націоналізму (насамперед у Східних областях), потім поступове падіння, а після цього нове піднесення віддзеркалене у зростанні популярності таких партій як «Альтернатива для Німеччини» та «Союз Сари Вагенкнехт» (знов-таки, передусім у східних землях ФРН).

Цікаво, що спостерігається певний зв'язок між національною гордістю та політичними поглядами західноєвропейців – «дуже пишаються» своєю нацією-державою близько 30% серед «лівих», та 60% «правих». Втім відчуття національної гордості не означає, що відкидається економічне або політичне невдоволення, адже багато хто пишається історією, культурою, а не сучасним політико-економічним станом.

У випадку з довірою до національної армії мається на увазі насамперед не її фаховий рівень, компетентність особового складу, а здатність чинити опір і вигравати битви, загалом. Інакше кажучи, йдеться радше про сприйняття її як суспільного феномену з боку пересічного громадянина, не обтяженого зайвим знанням тонкощів військової справи.

Якщо подивитися в історію, досвід в кожній з армій країн ЄС є доволі різним. Загалом же, в Західній Європі у повоєнний період спостерігається втрата довіри до національних армій. Довгий час це пов'язувалося з постійною радянською загрозою, страхом перед СРСР. Майже єдиний виняток становить в цьому сенсі Велика Британія (лише 20% мають сумніви щодо оборонних можливостей своєї армії). Даний факт можна зрозуміти, якщо пригадати блискучу перемогу британської зброї під час Фолклендської кризи 1982 р. Власне, Велика Британія є фактично

єдиною країною ЄС, армія якої завершила свою на сьогоднішній день війну останню (хоча й «локальну») беззастережною перемогою над противником.

Зберігається також досить високий відсоток «тих, хто довіряє» національній армії у Фінляндії, що розцінюється як певний відлук радянсько-фінської війни 1939-1940 рр., яку Фінляндія формально програла, проте продемонструвала непересічну здатність протистояти великій державі-агресору.

На початку ХХІ ст. все більше європейців схиляються до єдиної багатонаціональної армії, притому на суто добровольчих засадах, тобто за контрактом. Згідно з опитуванням 2022 р. щодо національної безпеки в Європейському союзі, громадяни майже половини країн вважають стан власних збройних сил незадовільним (тут мається на увазі рівень технічної укомплектованості та оцінка практичних можливостей збройних сил у випадку конфлікту).¹ 52% опитаних вважають, що витрати на національні армії всередині їхніх країн слід суттєво збільшити. 60% опитаних вважають, що пріоритетом мають бути об'єднані збройні сили ЄС, зокрема найвищий показник переконаності в цьому в таких країнах як Польща, Литва, Румунія, Португалія, Бельгія та Іспанія. 46% респондентів з Ірландії підтримують теоретичну можливість проведення референдуму щодо участі національних збройних сил країни в об'єднаних збройних силах Європи; крім того, майже 60% ірландців вважають доцільним збільшення витрат країни на військові потреби. Така тенденція посилюється з початком повномасштабної російсько-української війни, коли загроза з боку російської федерації перетворилася на реальну, а «американська парасолька» стала викликати сумніви щодо її гарантованості.

Певним свідченням угасання націоналізму вважається зростання довіри населення західноєвропейських країн до своїх сусідів. Так, згідно з

¹ Джерело: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2022/public-opinion-on-the-war-in-ukraine/en-public-opinion-on-the-war-in-ukraine-20220401.pdf>

опитуваннями, лише 3 країни ЄС вважаються «відносно ненадійними» – Греція, Іспанія та Португалія.

Кардинальна трансформація відбулася у франко-німецьких взаєминах. У відповідях на питання “Які з двох названих країн ви вважаєте найбільш дружніми?” Франція була поставлена на перше місце в Німеччині і навпаки. При цьому ще у 1955 р. 30% французів вважали Німеччину ворогом (40% - СРСР).

До об'єднання Німеччини 60% британців прихильно ставилися до німців (до французів - 34%). Зараз «розміри» прихильності до німців дещо зменшилися, але до французів вона залишилася приблизно на кому ж рівні (дає ознаки пам'ять про «деголлівську» політику щодо Великої Британії в 50-60-і роки).

Як не дивно, із взаємною довірою ставиться одна до одної більшість населення Великої Британії та Ірландії. Майже третина західноєвропейців «не зовсім довіряє» грекам (ті ж ставляться до західноєвропейців майже так само – лише Франції довіряє 58% опитаних).

Специфічним прикладом є Італія. Італійці довіряють практично всім західноєвропейцям, але водночас італійці мало довіряють своїм середземноморським сусідам – грекам (42%), іспанцям (45%) та португальцям (42%). Це пояснюють багато в чому традиційним італійським менталітетом, коли не існує довіри навіть до співвітчизників та сусідів – лише до «сім'ї» – у широкому розумінні цього поняття; разом з тим, довіра може існувати до тих, «хто далеко» і відтак не становить бодай потенційної загрози безпеці та благополуччю. Західноєвропейці ж традиційно ставилися до італійців з недовірою (найбільше - німці, до 65%), але з 90-х років ХХ ст. ситуація змінилася, і зараз Італію сприймають як таку, що заслуговує на довіру.

Практично для всіх країн Європи межа ХХ – ХХІ ст. відзначилася зростанням взаємодовіри. Єдиний виняток, мабуть, це – Велика Британія, деяке падіння довіри до якої, викликане різними причинами, але

насамперед традиційним британським євроскептицизмом на тлі всебічного континентального зближення, апогеєм чого став Brexit.

Більш-менш стала взаємна довіра в Західній Європі особливо була помітною на тлі протилежних тенденцій в регіоні ЦСЄ, коли його країни вступали до ЄС. Навіть начебто найрозвинутіші країни регіону, такі як Польща та Чехія демонстрували негативні тенденції. Так, приміром, серед опитаних у той час поляків 69% висловили недовіру до росіян, 75% – до українців, 63% – до білорусів, 64% – до румунів, 56% – до болгар, 61% – до чехів. Найбільшою ж довірою користувалися серед польських громадян американці, британці, французи, італійці та швейцарці. За результатами аналогічного дослідження в Чехії, 62% не довіряли росіянам, 55% полякам, 70% румунам, 50% угорцям і 60% болгарам.

Характерною ознакою націоналізму в Західній Європі є й те, що він угасає поступово, але з одночасним зростанням «над націоналізму». В умовах економічного (а дедалі – все частіше політико-економічного) змагання з США та Китаєм набуває обрисів такий феномен як «європейський націоналізм», що приходить на зміну традиційному «державному» націоналізму. Разом з тим, концепція «Європи регіонів» призводить до життєздатності «локальних», або «місцевих» націоналізмів, які мають частіше за все суто етнічний характер.

ТЕМА 4. НАЦІОНАЛЬНІ РУХИ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Початок національних рухів у Західній Європі можна датувати голландською буржуазною революцією 1566-1609 рр. Вона мала форму національно-визвольної боротьби проти панування феодальної Іспанії.

Наступна хвиля припала на другу половину XVIII ст., охопивши головним чином Ірландію, Італію та Грецію.

В Ірландії протестанти – нащадки англійців та шотландців на той час перетворилися на національну ірландську буржуазію. В 1782-1800 рр. ірландський парламент мав широку автономію, але після 1800 р. в ірландському політичному істеблішменті відбувся розкол, оскільки радикали прагнули повної незалежності, а не дотримання існуючої автономії. Протягом 1800-1830 рр. було скасовано митні збори, які забезпечували захист ірландської промисловості від англійського експорту, що призвело до підриву позицій національної буржуазії.

Після цього керівництво національним рухом опинилося в руках націоналістичної ірландської верхівки «джентрі». Але в 40-х рр. XIX ст. радикали відновили свої позиції, утворивши низку формувань, таких як «Молода Ірландія», «Ірландська конфедерація» тощо. Наступним етапом став також кінець 50-х – початок 70-х рр. XIX ст., що ознаменувався виходом на передові ролі т.зв. «Товариства Феніїв» (від давньоірландського слова *fene* - давній народ, корінні жителі Ірландії). «Фенії» виступали за революцію, будучи втім дрібнобуржуазною, а не соціалістичною організацією.

Зіткнення поміркованого і радикального націоналізмів відбувалося того часу й в Греції та Італії.

В Греції - це насамперед визвольна революція 1821-1829 рр., не доведена втім до кінця. В Італії ж, яка зрештою об'єдналася (т.зв. «епоха Рісорджіменто»), вирішальну роль відіграли помірковані ліберали, які

підтримали п'ємонтську монархію та революційних демократів. У другій половині XIX ст. чітко визначилося зародження національних рухів у Шотландії, Уельсі, Каталонії, Країні Басків, Норвегії, Бретані, Фрісландії.

На початок XX же століття національне питання як сталий чинник суспільного життя існувало у Бельгії (Фландрія та Валлонія), Великій Британії (Ірландія, Шотландія, Уельс), Іспанії (Каталонія, Країна Басків, Галісія), Франції (Бретань, Корсика, Ельзас), Нідерландах (Фрісландія), Швеції (з нею в унії була Норвегія – до 1905 р.) та Данії (Ісландія залишалася датським володінням аж до 1944 р.).

У більшості випадків (Ірландія, Ісландія, Норвегія, Шотландія, Каталонія, Країна Басків) національний рух мав політичне забарвлення. В Уельсі, Фрісландії, Бретані – національно-культурний, етнорелігійний характер (що обумовлено більш низьким ступенем етносоціальної консолідації).

Перейдемо тепер до окремих країн і розглянемо приклад Іспанії.

У країні 4 традиційних етномовних ареали: власне іспанський (або кастильський) - 27 млн., каталонський - 9 млн., галісійський - 4,5 млн. та баскський - 1,5 млн.

Характерною ознакою етнонаціональних рухів в Іспанії є дуже тісне переплетіння власне етнічного націоналізму з регіоналізмом. Лише у Галісії гальегомовне населення складає абсолютну більшість. Баски проживають у 4 історичних областях - Біскаїї, Гіпускоа, Алаві, Наваррі, каталонці – у Каталонії, Валенсії, на Балеарських о-вах, кастильськомовні іспанці - у Старій та Новій Кастилії, Леоні, Арагоні, Астурії, Мурсії, Естремадури, Андалусії та на Канарські о-вах.

Наявність регіоналізму у національному питанні в Іспанії має давнє історичне підґрунтя - у давні часи кожен регіон (або «історична область») отримував т.зв. «фуерос», тобто певні права і привілеї, які дещо обмежували королівську владу. «Фуерос» постійно давалися і відбиралися,

отже протягом майже всієї історії точилася боротьба за автономні, але водночас наднаціональні права.

Прагнення Каталонії до незалежності – це результат комплексу історичних, культурних, політичних та економічних факторів. Каталонія має давню історію та культуру, відмінну від решти Іспанії. Вона пережила періоди самоврядування та культурного розквіту, що сформувало у каталонців відчуття окремої національної ідентичності. Каталонська мова є важливою частиною каталонської ідентичності. Протягом багатьох років існувала політика іспанізації, що обмежувала використання каталонської мови в різних сферах життя. Каталонія є одним з найбагатших регіонів Іспанії. Каталонці вважають, що надмірно багато своїх податків передають центральному уряду, не отримуючи адекватних послуг натомість. Хоча Каталонія має значний рівень автономії, сепаратисти вважають, що цього недостатньо. Вони прагнуть повної політичної незалежності, щоб мати можливість самостійно приймати рішення щодо внутрішніх справ регіону. Для багатьох каталонців незалежність є символом свободи, самовизначення та культурного збереження.

1871 рік став знаковим для Каталонії, адже саме тоді регіон пережив одну з найбільших спроб відокремлення від Іспанії. Цей період характеризувався зростанням національної свідомості каталонців, незадоволенням централізованою політикою Мадрида та прагненням до більшої автономії. Каталонія була одним з найбагатших регіонів Іспанії, але страждала від несправедливого розподілу ресурсів. Центральний уряд більше інвестував в інші регіони, що викликало невдоволення серед каталонців. Каталонська мова та культура зазнавали дискримінації з боку центрального уряду. Іспанська мова була накладена на всі сфери життя, що принижувало національну гідність каталонців. Каталонці прагнули мати більшу автономію в управлінні своїми справами, щоб захистити свої економічні та культурні інтереси. Протести 1871 р. були масштабними і охопили значну частину Каталонії. Каталонці вимагали в першу чергу створення власного уряду та парламенту, які б мали право приймати

рішення щодо внутрішніх справ регіону. Відновлення використання каталанської мови в офіційному діловодстві, освіті та судочинстві, більш справедливий розподіл податкових надходжень між Каталонією та іншими регіонами Іспанії. Хоча протести 1871 р. не призвели до відокремлення Каталонії, вони мали важливі наслідки, а саме, протести сприяли консолідації каталонської національної ідентичності та зміцнили рух за незалежність. Після протестів каталонці стали більш наполегливо вимагати більшої автономії від центрального уряду. Також вони поклали початок тривалій боротьби каталонців за самовизначення.

Наприкінці XIX ст. у Каталонії відбулися невдалі націоналістичні повстання в 1883 та 1899 рр. Але помітних поступок від центральної влади вдалося домогтися лише на початку XX ст. – в 1914-1925 рр. у Каталонії діяв орган місцевого самоврядування - Манкомунідад (Рада муніципалітетів). У 1925 його було ліквідовано диктатором М. Прімо-де-Ріверою.

В самому кінці XIX ст. розпочалася інституціалізація національно-етнічного руху в Країні басків – у 1894 р. було офіційно створено Баскську націоналістичну партію. Значною мірою під впливом її діяльності націоналістичні організації виникли на північному заході Іспанії – в Галісії.

Непересічним етапом розвитку національно-етнічних рухів в Іспанії стали 30-40-і роки XX ст., передусім революції 1931-1939 рр. (роки т.зв. «Другої республіки»). Тоді новий республіканський уряд надав Каталонії і Країні басків широку автономію, якій вдалося проіснувати протягом 1936-1937 рр. Водночас було визнано право на автономію також і Галісії, але там нова влада не встигла провести відповідний референдум, то ж Галісія так і не стала автономією. Як Каталонія, так і Країна басків виступали під час громадянської війни на боці республіканців, отже перемога Ф.Франко автоматично означала кінець їхньої автономії.

Режим Франко мав глибокий і тривалий вплив на розвиток

націоналістичних настроїв у Каталонії та, як наслідок, на сучасний сепаратистський рух. Режим Франко проводив політику жорсткої централізації та іспанізації, що супроводжувалася забороною каталанської мови в офіційному вжитку, закриттям каталонських шкіл та культурних установ. Це призвело до відчуття глибокої несправедливості та пригнічення серед каталонців. Репресії проти каталонської культури сприяли зміцненню каталонської національної ідентичності. Заборони лише посилювали бажання каталонців зберегти свою культуру та мову. Репресії та відчуття несправедливості стали потужним каталізатором для розвитку сепаратистських настроїв у Каталонії. Багато каталонців почали бачити в незалежності єдиний шлях збереження своєї ідентичності. У сучасності досвід репресій за часів Франко залишається живою пам'яттю для багатьох каталонців, що слугує потужним аргументом на користь незалежності. Бажання зберегти свою унікальну культуру та мову залишається одним з головних мотивів для каталонських сепаратистів. Режим Франко залишив глибокий слід у політичній культурі Іспанії, що ускладнює діалог між центральним урядом та Каталонією.

Таким чином, національний рух в іспанському варіанті дуже тісно переплітався з антифашистським. Диктатура Ф.Франко (1939-1975 рр.) пригнічувала насамперед високорозвинені частини країни, серед яких – Каталонія та Країна басків. На рубежі 1960-70-х рр. в Каталонії склався єдиний опозиційно-націоналістичний партійний блок, який невдовзі скликав нелегальний парламент – Асамблею Каталонії. Після падіння режиму Ф.Франко, у 1979 р. було створено партію Конвергенція та союз Каталонії, яка поставила за прикінцеву мету «відновлення середньовічних кордонів Каталонії», що включає Валенсію, Балеарські о-ви, Русійон (французький департамент Східні Перенеї). Рух за відокремлення Каталонії (або широкую автономію) підтримували протягом 80-х років ХХ ст. каталонські комуністи, які також відокремлювали себе від решти Іспанії.

В Країні басків же крім вже існуючої Баскської націоналістичної партії ще одна впливова організація виникла саме на хвилі антифашистської боротьби за часів Ф.Франко. Це - лівацька «Країна басків та свобода» (*ETA – Euskadi Ta Askatasuna*), яка була створена в 1959 р. та виступає відтоді за об'єднання баскських провінцій Іспанії (Біскайя, Алава, Гіпускоа, Наварра) та трьох округів французького департаменту Нижні Перенеї (гасло «4+3=1»). У 1978 на базі частини ЕТА було створено політичну партію *Herri Batasuna* («Народна єдність»). Згодом назву було змінено на *Euskal Herriarrok* («Баскські громадяни»), наразі – *Batasuna*.

В липні 1998 р. трьома провідними націоналістичними організаціями Іспанії (Баскська націоналістична партія, Конвергенція та союз Каталонії та Блок націоналістів Галісії) було прийнято т.зв. «Барселонську декларацію», основний сенс якої звівся до таких вимог як визнання Іспанії багатонаціональною державою і поглиблення автономізації аж до надання права областям на власну зовнішню політику. На відміну від перших двох аспектів, остання частина спільної пропозиції, прийнятої в Барселоні, не схвалюється і навряд чи коли-небудь буде схваленою центральною владою Іспанії в осяжному майбутньому.

Перехід частини національно-етнічного руху Іспанії на насильницькі, часто-густо відверто терористичні методи боротьби, поширення таких дій на території інших країн (зокрема, Франції) призвели до певного загострення у національному питанні в країні. Центральна влада в Мадриді ужорсточує своє ставлення до національно-етнічних організацій; влітку 2002 р. були заборонені і проголошені поза законом *ETA* та *Herri Batasuna*.

Глобальна фінансова криза 2008 року мала значний вплив на посилення сепаратистських настроїв у Каталонії. Каталонія, як один з економічних локомотивів Іспанії, зазнала значних економічних втрат внаслідок кризи. Заходи, вжиті центральним урядом для подолання кризи, були сприйняті багатьма каталонцями як недостатні та несправедливі.

Криза підтвердила для багатьох каталонців, що економічна незалежність є єдиним шляхом забезпечити стабільний розвиток регіону. Під час кризи популярність партій, які відстоювали ідею незалежності Каталонії, значно зросла. Виборці бачили в них альтернативу традиційним партіям, які, на їхню думку, не змогли ефективно вирішити проблеми регіону. Криза спричинила зростання соціальної напруги та масові протести. Сепаратистські сили активно використовували ці протести для просування своїх ідей.

Протести 2012 року в Каталонії стали одними з наймасштабніших проявів незадоволення каталонців політикою центрального уряду Іспанії та бажання більшої автономії. Ці події суттєво вплинули на подальший розвиток сепаратистського руху в регіоні. Основною причиною протестів стало рішення Конституційного суду Іспанії, яке значною мірою обрізало повноваження, надані Каталонії Статутом автономії 2006 р. Це рішення було сприйняте як зрада обіцянок центрального уряду та як спроба обмежити права каталонців. Протести 2012 р. були масштабними та тривалими. Вони супроводжувалися масовими демонстраціями, страйками та іншими формами громадянської непокорі. Одним з найвідоміших гасел протестувальників було «*Catalunya, nou estat a Europa*» («Каталонія, нова держава в Європі»). Протести 2012 р. мали значні наслідки, саме вони значно зміцнили сепаратистський рух в Каталонії. Суспільство Каталонії розділилося на прихильників і противників незалежності. Відносини між Каталонією та центральним урядом Іспанії значно погіршилися. Протести стали поштовхом до активнішої підготовки до проведення референдуму про незалежність Каталонії.

Референдум щодо незалежності Каталонії, проведений 1 жовтня 2017 р., став однією з найзначніших політичних подій в Іспанії за останні десятиліття. Він викликав широкий резонанс як в Іспанії, так і за її межами, і мав значні наслідки для політичної ситуації в країні. Референдум був організований каталонською владою всупереч забороні Конституційного суду Іспанії. Незважаючи на заборону, багато каталонців

взяли участь у голосуванні. Однак процес супроводжувався значними порушеннями порядку, а також спробами національної поліції Іспанії перешкодити його проведенню. Більшість демократичних країн не визнали легітимність референдуму через його невідповідність іспанському законодавству. За даними каталонської влади, більшість учасників референдуму проголосували за незалежність. Однак, через порушення процедури голосування, ці результати не були визнані ні іспанським урядом, ні міжнародною спільнотою. Референдум призвів до глибокої політичної кризи в Іспанії. Центральний уряд відповів на дії каталонських властей відстороненням автономного уряду Каталонії та оголошенням нових виборів. Референдум посилив соціальну напруженість в Каталонії та між Каталонією і рештою Іспанії. Більшість країн висловили підтримку територіальній цілісності Іспанії.

16 березня 2019 р. тисячі людей вийшли на мітинг у Мадриді, висловитися на підтримку незалежності регіону Каталонія. Ключовим гаслом акції стало «Самовизначення це не злочин. Демократія — це вирішувати». 11 вересня 2019 р. в Барселоні близько 600 тис. людей взяли участь у мітингу за незалежність Каталонії від Іспанії. 14 жовтня Верховний суд Іспанії виніс вердикт керівникам руху за незалежність Каталонії, закривши справу, що розглядалась з 2017 року. Організатори каталонського референдуму отримали строки позбавлення волі від 9 до 13 років, після чого в Барселоні почалися масові протести. Того ж дня учасники протестів заблокували місцевий аеропорт Ель Прат. У першому терміналі зібралося 8 тисяч мітингувальників, в результаті було скасовано більше ста рейсів, через сутички з поліцією 56 людей отримало травми. Згодом протести поширились іншими містами Каталонії: Таррагону, Манрезу, Лериду, Жирону, протестувальники почали блокувати залізничне сполучення і великі магістралі. 17 жовтня ситуація загострилась, мітингарі почали палити баки зі сміттям, кидати коктейлі Молотова в поліціантів та продовжили блокувати залізницю та аеропорт. МВС Іспанії направило до Каталонії 4 групи спецназу. 18 жовтня в

Барселоні та Жироні почалися масштабні страйки населення. Біля Барселони п'ять колон протестувальників перекрили доступ до основних доріг міста, на летовищі Ель Прат було скасовано 57 рейсів з тисячі запланованих. В Жироні у страйках взяли участь 60 тисяч осіб (населення міста складає 94 тис.) Верховний суд Іспанії виступив проти помилування каталонських політиків, яких було засуджено за участь в організації незаконного референдуму про незалежність 2017 р. У червні 2019 р. в Мадриді пройшли багатотисячні акції протесту проти помилування. Нарешті, лівий уряд П.Санчеса надав помилування всім засудженим за проголошення незалежності 2017 р.

В останніх загальних виборах Іспанії 2023 р. у Каталонії участь взяло 65,42% виборців, що є більшим відсотком, ніж на останніх каталонських виборах та на референдумі за незалежність у жовтні 2017 р. Підтримка каталонського сепаратизму становила 28,02% від загальної кількості голосів, решта голосів були на користь збереження єдності з Іспанією. В кінці 2023 р. уряд П.Санчеса потребував більшості для управління. Він обов'язково потребував підтримки каталонських політичних партій, що прагнуть незалежності, після виборів 2023 року. У цьому контексті було досягнуто угоди, згідно з якою вони надаватимуть йому підтримку в обмін на надання амністії. Незважаючи на переваги, які це б могло принести, каталонська політична коаліція, що прагне незалежності *Junts per Catalunya* («Разом за Каталонію»), проголосувала проти амністії, тому амністія не була схвалена до цього часу.

Повертаючись до Ірландії, в якості умовної точки відліку можна обрати 1874 р., коли було створено Ірландську парламентську партію (ІПП). Головною її вимогою стало створення англо-ірландської федерації в якості першого кроку до незалежності країни. Згодом у партійній верхівці відбулася деяка переорієнтація на компроміс із Лондоном внаслідок побоювання зростаючого впливу робітничого руху. Останній же керувався Ірландською соціалістичною республіканською партією.

На початку першої світової війни в Ірландії остаточно сформувався союз національно-патріотичних сил, які стали ініціаторами національного повстання 24 квітня - 1 травня 1916 р., яке закінчилося поразкою, хоча протягом тижня Ірландія спромоглася побувати республікою під проводом президента П.Пірс. Відтак, після боротьби за незалежність Ірландії в 1921 р. острів був розділений на дві частини: незалежну Ірландську Республіку та Північну Ірландію, яка залишилася у складі Сполученого Королівства. Це рішення було прийнято без згоди більшості католиків Північної Ірландії.

Загострення «ірландського питання» призвело до підйому національних рухів також у Шотландії та у Уельсі.

На сьогодні шотландська нація складає 5,5 млн. чол. Серед них - близько 100 тис. гелів, які є окремою етнічною групою і вважаються стародавнім шотландським населенням, носіями давньої шотландської мови. Втім абсолютна більшість шотландців розмовляє або на діалекті англійської мови, або шотландською мовою «скотс» (*scots*), яка як правило теж розглядається як особливий діалект англійської мови. Втім у 1992 р. «скотс» було включено до списку окремих мов «Європейською хартією регіональних мов та мов меншин»

Приблизно 40% виступають за повну незалежність Шотландії. В провінції час від часу розповсюджуються листівки про економічні переваги незалежної Шотландії на кшталт тих, що циркулювали в Україні напередодні референдуму грудня 1991 р. Проте Шотландія навряд чи об'єктивно може розраховувати на якісь матеріальні здобутки в разі відокремлення від решти Великої Британії, навіть з урахуванням унікальних для Західної Європи нафтових родовищ. Шотландська частка у загальнобританському ВВП становить лише 8,4%.

Підтримка націоналістичної ШНП серед електорату сягає подекуди аж до 50%.

В травні 1886 р. було створено *Scottish Association for Home Rule (SAHR)*, яка виступала за відновлення шотландського парламенту, реальну автономію і підтримувалася британським робітничими рухом.

В 1913 р. остаточно оформилися і переросли з кількості в якість вимоги шотландської громадськості про надання Шотландії самоврядування.

15 травня 1914 р. білль про самоврядування Шотландії було схвалено палатою громад британського парламенту. Проте білль не встиг набути чинності у зв'язку з початком першої світової війни.

У 1918 р. відбулася реорганізація *SAHR* у повноцінну політичну партію (за прикладом лейбористської), яка втім і надалі воліла незастосування гасла незалежності Шотландії, цілком задовольняючись статусом британського домініону. Щоправда, радикально налаштована Шотландська робітнича партія як частина ШАГ вимагала створення «Шотландської робітничої соціалістичної республіки», висунувши цю вимогу в 1919 р., але яка від самого початку розглядалася як утопічна. Внутрішні розбіжності, а також відсутність реальної підтримки з боку лейбористської партії, зрештою призвели до розколу *SAHR* у 1928-1929 рр. та згодом – у 1934 р. – злиттю декількох націоналістичних організацій у Шотландську національну партію (*Pàrtaidh Nàiseanta na h-Alba*).

Наприкінці 40-х років ХХ ст. національний рух набув фактично масового характеру. У 1947-1951 рр. в Шотландії щорічно проводилися т.зв. «шотландські національні асамблеї» на позапартійній основі. 29 жовтня 1949 р. така асамблея прийняла документ під назвою «Ковенант», під яким підписалися понад 2 млн. шотландців. Головною метою проголошувалося створення шотландського парламенту з повними повноваженнями у шотландських справах.

Цікаво, що у цей період ШНП було відтиснено на периферію шотландського політичного істеблішменту. Активного впливу ШНП набула лише в 60-і роки і, особливо, у 70-і (саме це змусило британських

лейбористів впритул зайнятися шотландською проблемою). Втім концептуально вона виявилася неоднорідною (різні підходи до розуміння суверенітету, ставлення до робітничого руху тощо). Традиційно ж вважається, що пануючою ідеологією ШНП є концепція «шотландської національної демократії».

Для Шотландії також є характерним помітний вплив профспілок – Шотландського конгресу тред-юніонів (SCTU), який об'єднує понад 50% працюючого населення. В одній з резолюцій SCTU відверто зазначається: «Економічне та соціальне благополуччя Шотландії конче потребує рухів або організацій, які обстоюють справу шотландського народу і борються проти його васального підкорення британському парламенту». Втім шотландські тред-юніони проти остаточного відокремлення Шотландії від Великої Британії.

До речі, потрібно відзначити, що у Великій Британії традиційно ігнорується етнічна належність корінного населення. Поняття «шотландець», «ірландець», «англієць» означають лише місце народження. Питання ж стосовно етнічної належності задається лише іноземцям (у 1981 р. під час перепису населення була спроба змінити ситуацію, але врешті-решт від нової практики відмовилися).

З урахуванням цього слід зазначити, що у 60-70-і роки ХХ ст. близько 65-75% вважали себе частиною шотландської нації, а 75% підтримували ідею автономії Шотландії. З початку 70-х років відносно майбутнього Шотландії у відповідних колах практично остаточно укріпилася думка про необхідність «деволюції» (*devolution*).

31 жовтня 1973 р. Королівська конституційна комісія висловила пораду британському уряду заснувати у провінціях (Шотландії та Уельсі) законодавчі асамблеї. У 1974 р. «деволюцію» в якості програмного пункту прийняла Лейбористська партія (щоправда, під тиском шотландського крила).

В 1978 р. британський уряд підготував відповідні документи – «Акт про Шотландію» та «Акт про Уельс». Для їхнього впровадження потрібні були референдуми в обох британських провінціях. 1 березня 1979 р. у Шотландії було проведено референдум щодо утворення національної асамблеї. 52% тих, хто взяв участь, проголосували «за». Проте закон про асамблею було відкладено лейбористами («за» - 33%, «проти» - 31%, не взяли участь - 36% при обов'язковій 40-відсотковій квоті «за»), а після перемоги консерваторів на чолі з М.Тетчер у цьому ж році питання взагалі було знято з порядку денного.

У 1979 р. в ШНП відбувся розкол, викликаний появою т.зв. «Групи-79» крайньо лівого спрямування. У 1982 р. партійна конференція прийняла резолюцію про розпуск «Групи-79» і засудила її платформу «республіканського соціалізму». Після цього «Група-79» стала блокуватися з компартією Великої Британії, а згодом, наприкінці 80-х років, поступово зникла з політичної арени взагалі.

Зрештою автономного статусу Шотландії в рамках Сполученого Королівства і відтворення Шотландського парламенту вдалося домогтися у вересні 1997 р. Втім значною мірою це досягнення було обумовлене не лише активністю націоналістичних рухів і організацій, а й схильністю новообраного прем'єр-міністра Т.Блера до впровадження в життя ЄСівської концепції «Європи регіонів» з наданням ширших повноважень місцевій владі.

На початку ХХІ ст. питання не лише про «деволюцію», а й про незалежність Шотландії реально постало на порядку денному завдяки ШНП та шотландському парламенту у цілому, який ініціював проведення референдуму про вихід Шотландії зі складу Великої Британії. Проект відповідного законопроекту було опубліковано 25 лютого 2010 р., після чого почалося громадське обговорення тексту. Проект припускав наявність двох питань «так-ні» на референдумі, стосовно подальшої «деволюції» та незалежності. Шотландська національна партія, кабінет якої був створений

в умовах відсутності парламентської більшості, не змогла забезпечити підтримку своєму проекту з боку інших партій. Перед виборами до парламенту 2011 р. керівництво партії відкликло ініціативу. Проте у тому ж 2011 р. ШНП одержала більшість і пообіцяла провести референдум у випадку свого переобрання. 10 січня 2012 р. шотландський уряд оголосив передбачуваний час проведення референдуму – осінь 2014 р.

1 червня 2012 р. було створено політичне об'єднання «Краще разом», що представляло партії, інші організації та осіб, що виступали за голосування проти незалежності Шотландії на майбутньому референдумі.

15 жовтня 2012 р. прем'єр-міністром Великої Британії Д.Кемероном і першим міністром регіонального уряду Шотландії А.Селмондом було підписано угоду, що визначала порядок проведення референдуму про незалежність Шотландії восени 2014 р.

18 вересня 2014 р. у Шотландії пройшов референдум про незалежність від Великої Британії. Відповідно до остаточних результатів голосування, проти проголошення незалежності Шотландії на референдумі виступили 55,3% жителів цього регіону. За незалежність виступили 44,7% що проголосували.

В 2017 р. Перший міністр Шотландії та лідерка Шотландської національної партії Н.Стерджен оголосила, що питання нового референдуму буде вирішено після завершення процедури виходу Великої Британії з ЄС.

В 2020 р. набув чинності новий шотландський закон про референдуми в Шотландії, а у березні 2021 р. уряд Шотландії подав на розгляд парламенту Шотландії проект закону про новий референдум про незалежність, який планувалося провести після закінчення пандемії коронавірусу і не пізніше 2023 р. Остаточний законопроект, опублікований 28 червня 2022 р., передбачав проведення консультативного референдуму 19 жовтня 2023 р. Втім, у зв'язку з рішенням Верховного суду Великої

Британії від 23 листопада 2022 р., проведення референдуму було визнано недоцільним.

В Уельсі, на відміну від Шотландії, ситуація є традиційно менш політизованою.

Уельс є переважно сільськогосподарським регіоном, населення якого становить близько 3 млн. чол. Приблизно стільки ж валлійців мешкає по всій Британії. Первісно валлійці вважалися народністю, а не нацією і були визнані такою лише наприкінці XIX ст. Проте на відміну від Шотландії, процес примусової асиміляції, який відбувався тут з 1536 р. не витіснив повністю валлійську мову. Можливо, цьому сприяло те, що з 1811 р. основною релігією в Уельсі є методизм, який використовує валлійську мову у богослужінні.

Певний час етнічними валлійцями вважалися ті, хто володів валлійською мовою, але зараз це визначається довільно, на підставі етнічної самосвідомості. То ж близько 70% мешканців Уельсу вважають себе валлійцями, понад 500 тис. володіє валлійською мовою, але лише 1% використовує її виключно.

Перша реальна спроба автономізації Уельсу у новітній час припадає на 1918 р., коли була оприлюднена ініціатива лейбористів Південного Уельсу щодо самоврядування регіону. Вона була підтримана також тодішнім лідером партії Р.Макдональдом, але після приходу лейбористів до влади у 1924 р. фактично забута.

У 1925 р. валлійський національно-етнічний рух здобув організованого виміру: було утворено політичну партію «Плайд Камрі» («Вільний Уельс»).

Однак суттєве піднесення національної самосвідомості відбулося в 60-і роки XX ст. На той час до 60% населення підтримували ідею скликання автономного парламенту. Утворювалися нові націоналістичні організації – Ліга молоді Уельсу, Товариство валлійської мови, Новий валлійський союз, Рух за валлійські школи, жіноча ліга «Дочки світанку»,

Національна асоціація валлійських вчителів. Навіть з'явилися підпільні збройні угруповання – Рух на захист Уельсу, Армія визволення Уельсу, Вартові Уельсу.

У 1964 р. до складу британського кабінету було введено спеціальну посаду нового держсекретаря, а саме – з питань Уельсу.

Трьома роками пізніше під впливом громадськості в Уельсі офіційно було введено двомовність. За рівноправ'я валлійської мови (поряд з англійською) проголосувало 52% населення. А в 1974 р. було проголошено дозвіл на навчання валлійською мовою у державних школах.

В квітні 1974 р. установчий з'їзд Уельського конгресу тред-юніонів в Аберістуїті знову закликав до запровадження в провінції автономного парламенту, посиляючись на рекомендації Королівської конституційної комісії 1973 р.

1 квітня 1979 р. одночасно з шотландським відбувся відповідний референдум в Уельсі. Втім проект автономії тут стосувався лише виконавчої влади і не викликав значного ентузіазму населення. У голосуванні взяло участь 59% виборців, з них проголосувало «за» 12%, а «проти» – 47%.

Так саме, як і в Шотландії, 1997 р. став переломним в історії національного руху в Уельсі. Провінції вперше було надано автономію, утворено Національну асамблею Уельсу як найвищий орган місцевої законодавчої влади. Однак це не означало припинення діяльності національно-етнічних партій та інших осередків.

Новітня Плайд Камрі (з 2006 р. – Плайд) продовжує функціонувати, дотримуючись поміркованої соціал-демократичної орієнтації. Як і раніше вона переймається переважно питаннями національної культури (на відміну від Шотландії, де відновлення гельської мови визнається нераціональним, в Уельсі, завдяки зусиллям Плайд Камрі, валлійська мова підтримується сьогодні, хоча й дещо штучно). Плайд Камрі доволі болісно ставиться до проявів будь-якого національного пригнічення з боку Великої

Британії в інших місцях світу (прикладом чого є постійне засудження північноірландської політики, дій уряду у Фолклендській кризі). Проте головною політичною силою в провінції все ж таки є лейбористська партія.

Фактично єдиною проблемою національно-етнічної автономії в Нідерландах є проблема статусу Фрісландії, території, розташованої на півночі країни. Фрізька національна партія була створена у 1966 р. на базі радикальних груп – Християнського фрізького союзу, Союзу фрізької національної молоді та Союзу боротьби за вільну Фрісландію. Головною політичною вимогою довгий час залишається розширення статусу провінційної автономії Фрісландії до рівня Фрізько-Голландської Федерації. Втім досягнення даної мети у якійсь відчутній перспективі вбачається малореальним.

Зростання націоналізму у Бельгії, серцевиною чого традиційно є протистояння між валлонами та фламандцями, було свого часу обумовлено переміщенням індустріальної бази Бельгії з Валлонії до Фландрії. Крім того, фламандці значно переважають валлонів кількісно. Отже валлони розглядають ситуацію як таку, коли вони пригнічені унітарною державою з переважанням в етнічному складі фламандців.

Посилення націоналізму призвело до розколу провідних партій Бельгії – Католицької (1968-1969 рр.) та Бельгійської соціалістичної (1978 р.). У 1980 р. Валлонії, Фландрії та Брюсселю було надано обмежену автономію, яка проте не зняла напруженості. Завдяки активному руху фламандців, у 1994 р. Бельгію було перетворено на федерацію (Валлонія, Фландрія, Брюссель). На початку 2000-х років протистояння між фламандцями та валлонами в Бельгії зазнало нового витка напруженості. Цей період характеризувався рядом подій, які ще більше поглибили розкол між двома основними громадами країни. Політична криза 2007 р. – одна з найбільш значущих подій того часу. Тривала політична криза, пов'язана з формуванням уряду, підкреслила глибокі розбіжності між фламандськими та валлонськими політичними партіями з питань мовної політики, розподілу повноважень та фінансування. Проблеми, пов'язані з

використанням мов у різних сферах життя, залишалися одним з найгостріших. Фламандці вимагали більшого застосування нідерландської мови в державних установах та на федеральному рівні, тоді як валлони відстоювали права франкомовного населення. Різний рівень економічного розвитку фламандського та валлонського регіонів посилював відчуття несправедливості у кожній з громад. Фламандці вважали, що вони сплачують більше податків, ніж отримують послуг, тоді як валлони вимагали більших інвестицій у свій регіон. Націоналістичні партії з обох сторін посилювали свою активність, використовуючи національні почуття для мобілізації електорату. Це призвело до радикалізації політичного дискурсу та поглиблення розколу в суспільстві. Питання імміграції та інтеграції мігрантів також стало предметом гострих дискусій. Фламандські партії виступали за більш жорстку імміграційну політику, тоді як валлонські партії були більш схильні до мультикультурного підходу.

Протистояння між фламандцями та валлонами призвело до тривалої політичної нестабільності в країні. Формування урядів стало складним завданням, оскільки жодна з партій не могла отримати абсолютну більшість. Розкол між двома громадами поглибив соціальну поляризацію в бельгійському суспільстві. З'явилися нові лінії розколу, пов'язані з мовою, економікою, культурою та імміграцією. Конфлікт між фламандцями та валлонами сприяв зміцненню регіоналістичних настроїв та вимогам до більшої автономії регіонів. Протистояння між фламандцями та валлонами залишається однією з найважливіших проблем бельгійської політики. Хоча в останні роки ситуація дещо стабілізувалася, ризики нового загострення конфлікту зберігаються.

Ще однією країною, якій є притаманними національно-етнічні проблеми по окремих регіонах, є Франція; зокрема, тут слід виділити такі точки відцентрових тенденцій як Ельзас, Бретань та Корсика.

Корсиканський національний рух має глибокі історичні корені, що сягають тисячоліть тому. Його формування було результатом унікального географічного положення острова, багатой історії та прагнення корсиканців

до самовизначення. Протягом своєї історії Корсика неодноразово зазнавала завоювань з боку різних народів, проте корсиканці завжди прагнули самостійності. Протягом століть вони вели численні повстання проти загарбників. Найбільш відомим лідером цих повстань був Паскаль Паолі, який у XVIII ст. створив на острові короточасну незалежну республіку. У 1769 р. Корсика була приєднана до Франції. Це призвело до посилення централізації і обмеження прав корсиканців. Протягом XIX і XX ст. корсиканський національний рух переживав періоди піднесення і спаду. Однак прагнення до самовизначення ніколи не зникало.

Загострення національних проблем Франції стало проявлятися з початку 60-х років XX ст. Це було обумовлено погіршенням після Другої світової війни соціально-економічного становища населення у Бретані, Ельзасі, Лотарингії, Русійоні, на Корсиці, а також асиміляторською політикою П'ятої республіки. Втім національні рухи в цих районах мали переважно етнокультурний характер і не супроводжувалися, за винятком Корсики, розвитком впливових політичних структур. Створювані організації мали або популістське забарвлення (Рух за організацію Бретані, Демократичний бретонський союз, Партія рідної землі), або елементи терористичної діяльності (Фронт визволення Бретані, Автономістський визвольний фронт Ельзас-Лотарингії).

Найгострішим національне питання виявилось на Корсиці. У травні 1958 р. острів був тимчасово захоплений французькими правоекстремістами, а на початку 60-х років XX ст. сюди стали переселятися колишні білі жителі Алжиру, серед яких було чимало членів ОАС та Комітетів громадського врятування. Як протидія поступовому захопленню Корсики «чужинцями» виникнув рух опору серед місцевих. Провідні позиції перебрав Рух за відродження Корсики, що поставив за мету офіційне визнання корсиканської мови і культури, регулювання притоку іммігрантів та розміщення капіталовкладень. У 1975 р. Рух було заборонено. На його основі згодом було створено Фронт національного

визволення Корсики, який у 90-і роки XX ст. розпався на 3 напрямки: Історичний канал, Звичайний канал та Корсиканський націоналістичний альянс.

Протягом останніх десятиліть у Франції на різних рівнях дебатуються проблема децентралізації влади. Хоча Корсиці наразі надано особливий автономний статус, створено Регіональну асамблею Корсики, статус Франції залишається неподільним згідно з конституцією 1958 р.

Регіон Бретань має давню історію, що сягає часів кельтських племен. Бретонська мова належить до кельтської мовної сім'ї та має спільні корені з ірландською, валлійською та шотландською (гельською) мовами. До середньовіччя Бретань була самостійною державою зі своєю монархією. Однак у XV столітті вона була приєднана до Франції. Процес централізації влади у Франції, що розпочався з XVI століття, призвів до поступового обмеження автономії Бретані та дискримінації бретонської мови та культури. У XIX столітті серед бретонської інтелігенції почало зростати усвідомлення власної культурної ідентичності. Були засновані літературні товариства, видавалися газети і журнали бретонською мовою.

60-ті роки XX ст. були періодом значного зростання та розвитку бретонського національного руху. Після бурхливих подій попередніх десятиліть бретонські націоналісти активно працювали над збереженням та відродженням своєї культури та мови, а також висували все більш амбітні політичні вимоги. Було засновано нові політичні партії, які ставили собі за мету захист прав бретонців та досягнення більшої автономії для регіону, відмічалася активна участь у місцевих та національних виборах, що дозволяло бретонським націоналістам отримувати представництво у політичних органах влади. З'явилися більш радикальні групи, які виступали за повну незалежність Бретані та використовували активніші методи боротьби, включаючи прямі дії, розширилися міжнародні зв'язки з іншими кельтськими народами, що сприяло обміну досвідом та взаємній підтримці. Студентські протести 1968 р. у Парижі та інших містах Франції надихнули бретонських активістів на посилення

своєї боротьби. Процеси деколонізації в Африці та Азії сприяли зростанню націоналістичних настроїв у різних регіонах світу, у тому числі і в Бретані. Культурна революція 60-х років ХХ ст., яка охопила весь західний світ, створила сприятливий ґрунт для розвитку національних рухів. Як наслідок, 60-ті роки стали поворотним пунктом в історії бретонського національного руху.

70-80-і роки ХХ ст. були періодом подальшого активного розвитку бретонського націоналістичного руху. Втім, незважаючи на досягнення, рух продовжував стикатися з багатьма труднощами. Цей період заклав фундамент для подальшого розвитку бретонської національної ідентичності. Можна назвати кілька ключових політичних партій та рухів, які відіграють важливу роль у сучасному бретонському національному русі. *Unvaniezh evit an Demokratelezh C'hall* («Союз за французьку демократію») – одна з найстаріших і найбільших бретонських політичних партій, яка виступає за більшу автономію Бретані. Партія має довгу історію і є однією з найвпливовіших сил у бретонському національному русі. *Emgann* – молодіжна організація лівого спрямування, яка фокусується на культурних питаннях і мовній політиці. *Emgann* відіграє важливу роль у популяризації бретонської мови серед молоді та організації культурних заходів. Крім *Unvaniezh* та *Emgann*, існує низка інших політичних партій та громадських організацій, які беруть участь у бретонському націоналістичному русі. Вони можуть мати різні політичні програми та стратегії, але об'єднані спільним бажанням зберегти бретонську культуру і досягти більшої автономії для регіону.

В Ельзасі, розташованому на перехресті шляхів між Францією і Німеччиною історично співіснували кілька мов: французька, алеманська (діалект німецької мови) і лотарінгська. Ця мовна різноманітність стала одним з факторів, що сприяли формуванню окремої ельзаської ідентичності. Значна частина населення Ельзасу сповідує протестантизм, що відрізняє його від більшості регіонів Франції, де переважає католицизм. Цей релігійний фактор також вплинув на формування

самосвідомості ельзасців. Часті зміни державної приналежності призвели до того, що ельзасці відчували себе «між двох вогнів». З одного боку, вони прагнули зберегти свою культурну самобутність, з іншого – були змушені адаптуватися до вимог різних держав.

Протягом своєї історії Ельзас неодноразово переходив з-під влади Франції під владу Німеччини і навпаки. Кожна зміна влади супроводжувалася спробами асиміляції місцевого населення і викликала спротив. Розвиток національного руху відбувся доволі давно, коли Ельзас був самостійним князівством, яке згодом потрапило під владу Габсбургів. Внаслідок Тридцятилітньої війни Ельзас був поділений між Францією і Німеччиною. Французька революція принесла в Ельзас ідеї свободи, рівності і братерства, але також і спроби насадження французької культури і мови. У XIX ст. відбулося посилення національних рухів в Європі, в тому числі й в Ельзасі. Після Першої світової війни Ельзас був приєднаний до Франції. Це викликало невдоволення частини населення, яке прагнуло автономії або повернення до Німеччини. Під час Другої світової війни Ельзас був анексований Німеччиною. Після війни він знову увійшов до складу Франції. Дедалі націоналістичний рух в Ельзасі продовжував розвиватися, хоча й в менш радикальній формі. Ельзасці виступали за більшу автономію і збереження своєї культури і мови. Після звільнення від німецьких окупантів Ельзас був інтегрований до складу Франції. Французький уряд здійснював активну політику асиміляції, спрямовану на уніфікацію країни. Це викликало спротив серед частини ельзаського населення, яке бажало зберегти свою культурну самобутність. Незважаючи на політику асиміляції, національний рух в Ельзасі продовжував розвиватися.

Можна виділити кілька політичних партій та рухів, які відіграють важливу роль в ельзаському національному русі. *Régionalistes Alsacien* («Ельзаські регіоналісти») є однією з найвідоміших ельзаських політичних партій, яка виступає за більшу автономію Ельзасу і збереження ельзаської культури. *Unser Land* («Наша земля») – партія, яка представляє інтереси

німецькомовної меншини в Ельзасі. Існує також велика кількість громадських організацій, які займаються питаннями збереження ельзаської мови, культури та традицій.

Останніми десятиліттями ельзаський національний рух зазнав певних змін. З одного боку, він став більш інтегрованим у французьке суспільство. З іншого боку, ельзасці продовжують боротися за збереження своєї ідентичності та ширшу автономію. Наразі процеси глобалізації створюють нові виклики для збереження регіональних ідентичностей. Хоча європейська інтеграція відкриває нові можливості для співпраці між різними регіонами Європи, водночас вона може призвести до втрати національної самобутності. Політика французького уряду щодо регіонів значною мірою визначає перспективи розвитку ельзаського національного руху, і від того, наскільки французький уряд буде готовий підтримувати розвиток регіонів і надавати їм більшу автономію, залежить майбутнє ельзаського національного руху.

Проблемним аспектом внутрішньої політики Італії, зокрема в плані відцентрових тенденцій всередині країни, що спираються на історичний досвід, є питання Південного Тіролю (також використовуються назви Больцано або Трентино-Альто-Адідже). Починаючи з XIV ст., територія сьогоденішнього регіону Трентино-Альто-Адідже, являла собою єдине ціле разом з іншими частинами Тіролю, будучи частиною Габсбурзької імперії. Після Першої світової війни з підписанням Сен-Жерменського мирного договору як Трентино, так і Південний Тіроль відійшли від колишньої Австро-Угорщини до Італії. Це рішення дало можливість італомовному населенню Трентино реалізувати своє право на самовизначення, але водночас фактично позбавило цього ж права німецькомовних південнотірольців. Більш того, після того, як у 1922 р. до влади в Італії прийшли фашисти, німецькомовне населення стало зазнавати відвертого утиску, воно піддавалося масованій політиці денационалізації і, відповідно, посиленням спробам «італізації». Рим усіляко заохочував широкомасштабне заселення Південного Тіролю італійцями з інших

регіонів Італії. Кульмінаційним моментом в цей період стала угода між А.Гітлером та Б.Муссоліні 1939 р. щодо статусу регіону, яка фактично поставила південнотірольцев перед вибором: або емігрувати до Німеччини, або цілком підкоритися політиці денаціоналізації, що дедалі проводилася італійською державою. Після Другої світової війни між Австрією та Італією було укладено Паризьку угоду («Угода Де Гаспері – Грубера»), відповідно до якої Південний Тіроль набував мовної, культурної, політичної та економічної автономії в межах італійської держави. Через чотири роки було прийнято Автономний Статут для регіону Трентино-Південний Тіроль, утвореного як окрема адміністративно-територіальна одиниця в рамках італійської держави. Але у зв'язку з тим, що італійці становили більшість в нововиділеному регіоні, статуту не удалось забезпечити необхідні гарантії південнотірольської автономії та прав її німецькомовної спільноти. Це рештою призвело до серйозного конфлікту між цією етнічною групою та центральним урядом у Римі. Протягом 60-х рр. ХХ ст. регіон став місцем цілої низки терористичних актів, спрямованих проти італійських державних інститутів (у тому числі це стосувалося використання загальноіталійської символіки на території Південного Тіролю). Більш того, згодом конфлікт перекинувся й за межі національних кордонів Італії. У 1959 р. проблему Південного Тіролю було винесено на обговорення Генеральної Асамблеї ООН. З цього приводу були прийняті дві резолюції ГА ООН (відповідно, у 1960 та 1961 р.р.), які закликали Австрію та Італію до переговорів з метою розв'язання всіх протиріч, що виникли в ході реалізації пунктів Паризької угоди.

Тільки в 1969 р., з прийняттям так званого «пакета», який містив 137 пунктів щодо запровадження автономії Південного Тіролю (як це, власне, пропонувалося в резолюціях ООН), і внесенням змін до Статуту провінції в 1972 р., було знайдено задовільне рішення, принаймні, у тій частині, що стосувалася принципів визначення правового статусу Південного Тіролю в межах італійської держави. Ключовим заходом, який обумовлював

автономію Південного Тіролю, стала передача законодавчих та адміністративних повноважень, які до того перебували в компетенції загальнорегіонального уряду Трентино-Альто-Адидже, двом окремим провінціям – складникам регіону, а саме – Больцано (або Південний Тіроль) та Тренто. Значну частину цих прав було надано населенню провінції Больцано, дві третини якого наразі складають німецькомовні громадяни. Втім знадобилося ще 20 років, аби згадані регулюючі механізми набули більш конкретної юридичної форми, такої, що дійсно перетворювала їх на практичну реальність. Внаслідок важких і тривалих переговорів між представниками німецькомовних південнотірольцев з центральним урядом Італії, автономія Південного Тіролю поступово отримала нинішню конкретну форму – у вигляді системи заходів (вони викладені на 500 сторінках), які регулюють співіснування етнічних груп у провінції.

У 1992 р. Південнотірольська народна партія (ПНП), яка захищає інтереси німецькомовного населення області Трентино-Альто-Адидже, висунула ультиматум центральній владі – негайне прийняття пакету документів щодо прав автономії. Вона погрожувала проведенням у Південному Тіролі відповідного референдуму. Фактично лише в 1992 р., після прийняття австрійським урядом спеціальної «Декларації про вичерпання конфлікту», процес його врегулювання реально наблизився до позитивного завершення. В акті австрійського уряду проголошувалося, що протиріччя між Австрією та Італією з приводу виконання рішень Паризької угоди розв'язані. Це стало також і певним міжнародно-правовим актом, за допомогою якого представники Південного Тіролю недвозначно заявили на весь світ про своє задоволення станом і формою вирішення конфлікту. Ситуацію було помітно покращено з прийняттям 16 лютого 2001 р. т.зв. «реформованого Автономного статуту», який став третім основоположним документом, регулюючим питання життєдіяльності провінції після Другої світової війни. Згідно з ним, статус та повноваження

провінцій Трентино та Південний Тіроль було значно підвищено, і вони наразі вже не є суб'єктами, підпорядкованими регіону Трентино-Південний Тіроль, крім того, маючи більше нього законодавчих та виконавчих прав.

Але особливе місце серед «проблемних» країн Західної Європи без сумніву посідає Північна Ірландія (близько 1,9 млн. населення, 42% з яких – ірландці-католики, а 37% протестанти-«ольстерці» – англійці, шотландці, голландці, французи; решта – це представники інших конфесій або агностики).

Північноірландський конфлікт має кілька рівнів протистояння: релігійний (католики-протестанти), історичний (місцеві-прибулі), політичний (націоналісти-юніоністи) та етнокультурний (ірландці-британці).

Революція 1919-1923 рр. в Ірландії виявилася незавершеною. Більша частина Ірландії у 1921 р. отримала статус домініону, та лише у квітні 1949 р. було проголошено Ірландську Республіку; проте 6 північних графств залишилися під владою Великої Британії. До початку 1960-х років британські уряди ставилися до питання Північної Ірландії без великої занепокоєності, ігноруючи пригноблення корінного католицького населення.

Однак проблема, яка визрівала глибоко всередині, виявилася набагато драматичнішою, ніж до того здавалося. З середини 50-х років ХХ ст. північноірландський національно-визвольний рух став набувати тих організаційних та сутнісних обрисів, які характеризували й характеризують його в подальші десятиліття, аж до сьогодення. Так, непересічна подія в цьому плані сталася в 1954 р., коли у Північній Ірландії було створено ІРА (наступницю славнозвісної ІРА часів Ірландської революції початку століття); трьома роками пізніше, в 1957 р. ІРА здобула політичне крило у вигляді партії «Шинн Фейн» («Ми самі»).

60-і роки ХХ ст. стали поворотним моментом у

північноірландському конфлікті, який поступово перетворювався з локальних заворушень на широкомасштабне насильство. Саме в цей період закладалися основи для тривалого протистояння між католиками і протестантами. Наприкінці 60-х років католики Північної Ірландії, які відчували дискримінацію в політичному, соціальному та економічному житті, організували масові протести за свої права. Це стало початком руху за громадянські права, який об'єднав католиків, вимагаючи рівних можливостей і справедливого представництва в уряді. Реакція британської поліції на мирні демонстрації часто була жорстокою, що призводило до подальшого загострення ситуації. Поширені були випадки побиття демонстрантів, незаконних арештів та інших порушень прав людини. У відповідь на поліцейську жорстокість та дискримінацію почали формуватися парамілітарні організації як серед католиків (IRA), так і серед протестантів (*UVF - Ulster Volunteer Force, BNP - British National Party*). Ці групи використовували насильство для захисту своїх інтересів. У березні та квітні 1966 року ірландські націоналісти проводили паради на честь 50-річчя Великоднього повстання. 8 березня вони підірвали колону Нельсона. На той час IRA ще була слабкою та не проводила збройних акцій, однак деякі юніоністи взяли до уваги, що IRA може готувати нову кампанію в Північній Ірландії. У квітні лоялісти на чолі з протестантським проповідником І.Пейслі заснували Комітет захисту конституції Ольстера. Також були створена організація «Ольстерські протестантські добровольці» як військове крило комітету. Тим часом, в районі Белфаста Шенкілл виникли Ольстерські добровольчі сили, очолювані колишнім солдатом Г.Спенсом. Багато членів цієї організації належали і до *UPV (Ulster Protestant Volunteers)* та Комітету захисту конституції Ольстера.

Активна й безкомпромісна боротьба північноірландців-католиків за возз'єднання з історичною батьківщиною невдовзі призвела до крайнього загострення ситуації. 5 жовтня 1968 р. демонстрація у містечку Деррі стала приводом для застосування жорстких поліцейських репресій проти її учасників, членів IRA та Шинн Фейн насамперед. Подальше поглиблення

протистояння, яке дедалі набувало рис збройної боротьби і терористичних акцій, спричинило в серпні 1969 р. введення до Північної Ірландії регулярних британських військ.

Але чому саме 60-і рр. ХХ ст. стали початком найкривавіших подій? Католики, які становили більшість населення в деяких районах, відчували себе обділеними в економічному та політичному плані. Система місцевого самоврядування в Північній Ірландії була побудована таким чином, що забезпечувала домінування протестантської більшості, обмежуючи можливості католиків впливати на прийняття рішень. Британський уряд, який відповідав за внутрішню безпеку Північної Ірландії, часто використовував силу для придушення протестів, що лише поглиблювало конфлікт. Серед католиків зростали націоналістичні настрої і прагнення до об'єднання з Ірландією. 60-і роки були періодом, коли закладалися основи для тривалого конфлікту в Північній Ірландії. Рух за громадянські права, поліцейська жорстокість, формування парамілітарних організацій і зростання насильства перетворили мирні протести на жорстоку війну.

В нових умовах в північноірландському національно-визвольному русі з усією гостротою постало питання не лише про цілі та завдання, а й методи боротьби за відокремлення від Сполученого Королівства. В 1970 р. відбувся розкол Шинн Фейн та ІРА та «регулярні» та «тимчасові», себто більш екстремістське та більш помірковане крила.

30 січня 1972 р. стало черговим вододілом у драматичному розвитку північноірландської проблеми. Ця дата увійшла в історію як «кривава неділя», адже в той день відбувся розстріл англійськими десантниками чергової демонстрації, в даному разі – в містечку Лондондеррі. Ця подія стала поворотним моментом у конфлікті, посиливши ненависть і недовіру між католиками і протестантами. Британський уряд запровадив політику інтернування без суду і слідства підозрюваних у приналежності до ІРА. Це призвело до зростання підтримки ІРА серед католиків і посилювало насильство. Парамілітарні угруповання, як ІРА і лоялістські сили, значно посилилися і стали

основними учасниками конфлікту. Вони здійснювали терористичні акти, вбивства і вибухи. Конфлікт вийшов за межі Північної Ірландії. Для придушення насильства до Північної Ірландії було направлено великі контингенти британської армії. Однак це призвело до подальшої ескалації конфлікту.

Зрештою в 1974 р. британський парламент вимушений був вдатися до крайніх заходів, а саме примусового розпуску автономного північноірландського парламенту («Стормонту») та введення прямого правління з Лондону. У жовтні того ж року було підписано Саннінгдейлський договір, який мав на меті створити нову систему управління Північною Ірландією, яка б задовольняла як націоналістів, так і юніоністів. Договір передбачав створення нового органу управління, в якому були б представлені як націоналістичні, так і юніоністські партії. Це мало забезпечити більш справедливий розподіл влади. Він також передбачав тіснішу співпрацю між Північною Ірландією та Ірландією. Було створено спеціальний орган – Раду Ірландії, яка мала займатися питаннями транскордонного співробітництва. Договір містив положення, які гарантували права національних меншин, як католиків, так і протестантів. Незважаючи на наміри його авторів, Саннінгдейлський договір не зміг покласти край насильству і незабаром був скасований. Багато юніоністів відкинули договір, вважаючи, що він є кроком до об'єднання Ірландії. Це призвело до масових протестів і страйків, які паралізували економіку Північної Ірландії. Довіра між націоналістами і юніоністами була надто низькою, щоб забезпечити ефективну роботу нових органів влади. Парамілітарні організації з обох сторін продовжували свою діяльність, що підривало довіру до мирного процесу. Провал Саннінгдейлського договору відкинув Північну Ірландію на кілька років назад. Насильство розгорілося з новою силою, і процес мирного врегулювання затягнувся ще на багато років. Провал Саннінгдейлського договору призвів до серйозного розгляду питання незалежності Північної Ірландії, проте більшість політиків, зокрема тодішній міністр закордонних

справ Дж.Каллаган, не підтримали проект. Міністр закордонних справ Ірландії Г.Фітцджеральд у червні 1975 в своєму меморандумі розглянув можливості незалежності Північної Ірландії, її приєднання до Великої Британії або «колапс Північної Ірландії та її перехід до анархії та громадянської війни». В меморандумі була надана перевага варіанту з незалежністю, але зазначено, що уряд Ірландії може зробити небагато в цій ситуації. 27 серпня 1979 р. в результаті теракту, який організували бойовики ІРА, загинув граф Л.Маунтбеттен, троюрідний брат королеви Єлизавети II, разом із трьома родичами. Того ж дня 18 солдатів, які служили здебільшого в Парашутному полку, були вбиті за допомогою двох бомб.

80-і роки ХХ ст. можна назвати епіцентром насильства. На початку 80-х років конфлікт досяг свого апогею. Ірландська республіканська армія (ІРА) та лоялістські парамілітарні формування, такі як Ольстерські добровольчі сили (UVF) та Британська націоналістична партія (BNP), здійснювали численні теракти, вбивства та вибухи, як у Північній Ірландії, так і в інших частинах Великої Британії. У відповідь на зростання насильства британський уряд ввів додаткові війська та запровадив суворіші заходи безпеки. Було запроваджено інтернування підозрюваних у тероризмі без суду. Однак, ці заходи лише посилили напруженість і розширили конфлікт. Один з найтрагічніших епізодів того часу – голодний страйк в'язнів ІРА у 1981 році. Цей протест, спрямований проти відмови британської влади надати в'язням статус політичних, призвів до смерті кількох в'язнів і став символом боротьби ІРА. Під час Ірландського голодування 1981 р. десятеро учасників загинуло. Перший із померлих, Б.Сендс, за два місяці до смерті був обраний депутатом британського парламенту від політичної групи *Anti H-Block*. На його поховання прийшло понад 100 тисяч чоловік, на поховання інших в'язнів приходило по декілька тисяч. На хвилі голодних протестів партія Шинн Фейн, яка стала політичним крилом Тимчасової ІРА, почала брати участь у виборах в Північній Ірландії, бойкотуючи засідання парламентів, та в Ірландії, визнавши легітимність парламенту «Дойл Ерен». Невелика група, що

виступала проти участі у виборах, відкололася від партії та утворила Республіканську Шинн Фейн. В ті часи одними з основних постачальників зброї Тимчасовій ІРА була Лівія за правління М.Каддафі, який таким чином мстився М.Тетчер за її підтримку бомбардувань Лівії Збройними силами США. Також зброю постачали ірландська діаспора в США, баскські сепаратисти з ЕТА, Армія визволення Палестини та інші подібні організації. Лоялісти отримували зброю переважно з ПАР. Англо-ірландська угода 1985 р. була ще однією спробою британського уряду знайти мирне вирішення тривалого конфлікту в Північній Ірландії. На відміну від Саннінгейдського договору, який зазнав невдачі, ця угода мала на меті встановити тісніші відносини між Сполученим Королівством та Ірландією, сподіваючись, що це сприятиме стабілізації ситуації в Північній Ірландії. Угода надала Ірландії дорадчу роль в уряді Північної Ірландії, що було сприйнято як визнання ірландського інтересу до північної провінції. Водночас, угода підтвердила, що конституційний статус Північної Ірландії не зміниться без згоди більшості її населення. Передбачалося тісніше співробітництво між двома країнами в економічних, соціальних та культурних питаннях. Було створено спеціальний механізм для вирішення спорів, пов'язаних з виконанням угоди. Незважаючи на наміри уряду, Англо-ірландська угода викликала бурхливу реакцію в Північній Ірландії. Юніоністи, які виступали за збереження тісних зв'язків з Великою Британією, розглядали угоду як крок до об'єднання Ірландії і бойкотували її виконання. Ірландська республіканська армія також негативно відреагувала на угоду, оскільки вважала, що вона не вирішує кореня проблеми – відсутності об'єднання Ірландії. Як наслідок, угода призвела до масових протестів і страйків в Північній Ірландії. Хоч англо-ірландська угода не змогла покласти край насильству в Північній Ірландії, вона створила основу для подальших переговорів. Угода продемонструвала, що для вирішення конфлікту необхідна тісна співпраця між Великою Британією та Ірландією. Наприкінці 80-х років ХХ ст. ІРА почала переходити від військової

кампанії до політичної боротьби. Політичне крило ІРА, Шинн Фейн, очолюване Дж.Адамсом, все активніше брало участь у переговорах.

«Декларація на Даунінг-стріт» 1993 р. була важливим етапом у тривалому процесі мирного врегулювання конфлікту в Північній Ірландії. Підписана 15 грудня 1993 р. прем'єр-міністрами Великої Британії та Ірландії, вона стала результатом тривалих переговорів і пошуку компромісів між різними сторонами конфлікту. Декларація підтвердила право народу Ірландії на самовизначення, але водночас зазначила, що Північна Ірландія залишиться частиною Сполученого Королівства до тих пір, поки більшість її населення не висловиться за об'єднання з Ірландською республікою. Декларація встановила принцип, згідно з яким будь-які зміни статусу Північної Ірландії мають відбуватися за взаємною згодою обох частин острова. Вона також передбачала можливість участі в переговорах усіх зацікавлених сторін, включаючи політичні партії, що представляли інтереси як націоналістів, так і уніоністів, та закликала всі сторони конфлікту відмовитися від насильства і вирішувати суперечності мирним шляхом.

Впродовж 1993 р. насилля в Північній Ірландії продовжувалося, зокрема Асоціація оборони Ольстера влаштувала масову стрілянину в селищі Кастлрок (графство Лондондеррі), забравши життя 4 людей. ІРА, в свою чергу, відповідальна за вибух на вулиці Шенкілл-роуд в Белфасті, внаслідок якого загинуло 10 людей. На цей теракт юніоністи відповіли новою хвилею насилля. 1994 року акції продовжилися, поки 31 серпня ІРА не оголосила про припинення вогню. Лоялістські угруповання зробили те саме за шість тижнів. На жаль, через короткий час припинення вогню порушувалися з обох сторін, проте вони створили підґрунтя для подальших мирних домовленостей. 9 лютого 1996 р. бойовики ІРА порушили режим припинення вогню, підірвавши автомобіль-бомбу в районі Доклендс у Лондоні, де загинули дві особи, 39 були поранені. Місту було нанесено збитків розміром 85 мільйонів фунтів стерлінгів. Шинн Фейн звинуватила британський уряд у провалі припинення вогню,

оскільки він відмовився розпочинати усесторонні перемовини доти, поки ІРА не складе зброю. 15 червня 1996 р. в Манчестері відбувся вибух, який зруйнував частину центру міста. Це був найпотужніший вибух у Великій Британії з часів Другої світової війни. Проте, незважаючи на це, вдалося уникнути жертв завдяки тому, що ІРА по телефону повідомила про закладену бомбу поліції. Понад 200 чоловік постраждало, збитки міста склали 411 мільйонів фунтів стерлінгів. В липні 1997 р. ІРА відновила дію припинення вогню. У вересні уряди Великої Британії та Ірландії і партія Шинн Фейн підтримали «принципи Мітчелла», названі на честь їх автора, сенатора США Дж.Мітчелла. Однак частина бойовиків з обох сторін виступила проти перемир'я: від ОДС відкололось угруповання «Лоялістські добровольчі сили» (ЛДС), очолюване Б.Райтом, від ІРА відколосась група, що назвала себе «Справжньою ІРА». 28 серпня 1998 р. Справжня ІРА влаштувала вибух у місті Ома (графство Тірон), загинуло 29 цивільних осіб. Це стало найсмертоноснішим вибухом за весь час конфлікту, цей теракт серйозно дискредитував так званих «республіканців-дисидентів» навіть серед людей, що підтримували кампанію Тимчасової ІРА. Справжня ІРА стала угрупованням, яке не мало істотного впливу на політику, проте залишалось здатним до нових терактів. Ірландська національна визвольна армія також оголосила про припинення вогню 1998 р.

«Великодня угода» (або Белфастська угода) 1998 р. стала кульмінацією тривалих і складних переговорів, спрямованих на покладення кінця тривалому конфлікту в Північній Ірландії. Цей документ, підписаний 10 квітня 1998 р., був схвалений більшістю північноірландських політичних партій, окрім Демократичної юніоністської партії на чолі з І.Пейслі. 23 травня на референдумі угоду підтримало 71 % від тих, хто проголосував, в Північній Ірландії, та 94 % в Ірландській республіці (явка 81 % та 56 % відповідно). Згідно з угодою, Північна Ірландія залишалась у складі Великої Британії, але з можливістю вирішити питання об'єднання острова в майбутньому на референдумі,

були сформовані нова Асамблея Північної Ірландії, Рада міністрів Півночі та Півдня та Британо-ірландська рада, досягнуті домовленості про роззброєння парамілітарних організацій та амністію в'язнів, з ними пов'язаних, створення Поліцейської служби Північної Ірландії замість Королівської поліції Ольстера тощо. В новій поліції була встановлена квота на католиків у розмірі 50 %. Документ заклав фундамент для нового політичного устрою Північної Ірландії та встановив механізми для мирного співжиття різних громад. Згідно з цією угодою всі парамілітарні формування мали роззброїтися під міжнародним наглядом. Було створено нові політичні інститути, такі як Асамблея Північної Ірландії та виконавчий орган, в яких були представлені всі основні політичні сили. Влада в Північній Ірландії мала розподілятися між націоналістичними і юніоністськими партіями на основі пропорційного представництва. Угода гарантувала права людини для всіх мешканців Північної Ірландії, незалежно від їхньої релігійної або політичної приналежності. Угода передбачала тіснішу співпрацю між Північною Ірландією та Ірландією в різних сферах. «Великодня угода» мала значний вплив на ситуацію в Північній Ірландії, після її підписання рівень насильства різко знизився, і хоча спорадичні інциденти все ще відбувалися, загалом ситуація в регіоні стабілізувалася. Угода створила основу для нового політичного курсу в Північній Ірландії, заснованого на принципах демократії, верховенства права і поваги до прав людини. «Великодня угода» отримала широке міжнародне визнання і стала прикладом успішного мирного врегулювання тривалого конфлікту.

Незважаючи на значні успіхи, реалізація «Великодньої угоди» зіткнулася з низкою труднощів, а саме процес роззброєння парамілітарних формувань виявився складним і тривалим. Політичні інститути, створені на основі угоди, неодноразово стикалися з кризами і блокуваннями. Глибокі соціальні розбіжності між різними громадами Північної Ірландії не зникли миттєво. Після підписання «Великодньої угоди» 1998 р., яка поклала кінець тривалому насильству в Північній

Ірландії, 2000-ті роки стали періодом закріплення миру та розбудови нової політичної системи. Однак, незважаючи на значні досягнення, цей період також був ознаменований новими викликами та труднощами. Одним з найважливіших завдань після підписання Великодньої угоди було роззброєння парамілітарних формувань. Цей процес тривав кілька років і супроводжувався значними труднощами, але в цілому був успішним. Повне роззброєння було завершено у вересні 2005 р. Нові політичні інститути, створені на основі «Великодньої угоди», такі як Асамблея Північної Ірландії та виконавчий орган, почали працювати. Однак, їхня діяльність неодноразово переривалася через політичні кризи та розбіжності між різними партіями.

Поступово відбувалися соціальні зміни, спрямовані на подолання розколу між католиками і протестантами. Відкривалися спільні школи, створювалися міжособистісні контакти. Північна Ірландія почала активно розвиватися економічно, залучаючи інвестиції та створюючи нові робочі місця. Незважаючи на досягнення, у 2000-х роках відбувалося кілька політичних криз, пов'язаних з питаннями розподілу влади, виконання положень «Великодньої угоди» та відносинами між різними політичними силами. Найбільш гострою була криза 2002 р., яка призвела до відставки виконавчого органу. Були також певні проблеми, наприклад не всі члени парамілітарних формувань погодилися на роззброєння, що призвело до появи нових кримінальних угруповань, які займаються незаконною діяльністю. Також незважаючи на зусилля з подолання соціальних розбіжностей, вони все ще залишаються актуальною проблемою. Рішення Великої Британії вийти зі складу Європейського Союзу поставило перед Північною Ірландією нові виклики, пов'язані з кордоном між нею та Ірландією. 2000-ті роки були періодом закріплення миру в Північній Ірландії, але водночас і періодом нових викликів. Незважаючи на досягнення, перед Північною Ірландією ще багато роботи для побудови стабільного і процвітаючого суспільства. У 2023 р. було підписано Віндзорську рамкову угоду – це міжнародна угода між Сполученим

Королівством та Європейським Союзом. Її основна мета – вирішити низку проблем, пов'язаних з Північноірландським протоколом, який був частиною угоди про *Brexit* і регулював торгівлю між Північною Ірландією (частиною Сполученого Королівства) та Ірландією (членом ЄС). Північноірландський протокол був розроблений для того, щоб уникнути створення жорсткого кордону між Північною Ірландією та Ірландією після *Brexit*. Однак ця угода призвела до низки практичних проблем. Протокол створив додаткові торговельні бар'єри для товарів, що переміщуються між Великою Британією та Північною Ірландією. Протокол викликав політичну напруженість у Північній Ірландії, оскільки деякі політичні сили вважали, що він підриває територіальну цілісність Сполученого Королівства. Віндзорська рамкова угода була розроблена для того, щоб вирішити ці проблеми та знайти більш стійке рішення для відносин між Великою Британією та ЄС у контексті Північної Ірландії. Основними положеннями цієї угоди є: «зелений» та «червоний» коридори (товари, що переміщуються з Великої Британії до Північної Ірландії, будуть розділені на два потоки: зелений коридор для товарів, що залишаються в Північній Ірландії, будуть спрощені митні процедури; червоний коридор для товарів, що призначені для Республіки Ірландії, де будуть застосовуватися більш суворі митні правила). «Гальмо Стормонт», механізм, що дозволяє Асамблеї Північної Ірландії заблокувати нові правила ЄС, які, на думку більшості членів Асамблеї, матимуть серйозний вплив на життя в Північній Ірландії. Будуть спрощені митні процедури для малих і середніх підприємств, що працюють в Північній Ірландії.

Північноірландський конфлікт, який тривав кілька десятиліть, залишив глибокий слід у суспільстві, економіці та політичному ландшафті регіону. Наслідки цього тривалого протистояння між націоналістами та юніоністами продовжують впливати на життя людей. Конфлікт глибоко розділив суспільство Північної Ірландії за релігійною та політичною ознаками. Довіра між католиками та протестантами була підірвана, що призвело до створення паралельних спільнот зі своїми інституціями,

школами та соціальними мережами. Тисячі людей загинули або отримали поранення в результаті насильства. Родини втратили своїх близьких, а багато людей пережили психологічні травми. За різними оцінками, у північноірландському конфлікті загинуло понад 3500 людей: 1854 цивільних, 1123 членів сил безпеки (зокрема 705 солдатів Британської армії та 301 представник королівської ольстерської поліції), 394 члени парамілітарних республіканських угруповань (зокрема 276 членів ІРА) та 151 член парамілітарних юніоністських організацій (зокрема 76 членів Асоціації оборони Ольстера та 58 членів Ольстерських добровольчих сил). Переважна більшість вбивств відбулася в Північній Ірландії, хоча відомо про 125 жертв в Англії, 116 жертв в Ірландії та 18 жертв в інших країнах (Гібралтарі, Німеччині, Бельгії та Нідерландах). На території Північної Ірландії найбільше смертей було в Белфасті та графстві Арма. Це лише прямі жертви насильства. Кількість людей, які постраждали від конфлікту в інших аспектах (втрата житла, травми, психологічні проблеми тощо), значно більша, і точної статистики не існує. Католики довгий час стикалися з дискримінацією в сферах зайнятості, житла та політики. Протягом тривалого часу населення жило в атмосфері страху і нестабільності, що негативно впливало на якість життя. Конфлікт негативно вплинув на економіку Північної Ірландії. Інвестори уникали регіону, що призвело до стагнації та високого рівня безробіття. Багато міст і сіл постраждали від вибухів і інших актів насильства, що призвело до руйнування інфраструктури. Значні кошти витрачалися на підтримку правоохоронних органів та армії, що відволікало ресурси від інших сфер.

Політична система Північної Ірландії була глибоко поляризована між націоналістичними і юніоністськими партіями. Тривалий конфлікт призвів до послаблення державних інститутів та підриву довіри до них. Північна Ірландія залишалася сильно залежною від Великої Британії в економічному та політичному плані. Наслідки конфлікту передаються від покоління до покоління. Багато молодих людей продовжують відчувати наслідки конфлікту, навіть якщо вони самі не брали в ньому участі. Незважаючи на

підписання Великодньої угоди, у суспільстві все ще існують розбіжності та недовіра. *Brexit* та інші глобальні процеси створюють нові виклики для Північної Ірландії, які можуть вплинути на досягнення стабільного миру.

ТЕМА 5. СЕРБСЬКО-ХОРВАТСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

У XIV-XV століттях середньовічні Болгарська та Сербська держава були захоплені Османською імперією. Відтак частина християнських народів згуртувалася під владою Габсбургів (Чехія, Угорщина, а також автономна в її складі Хорватія).

Наприкінці XVII ст., після кількох воєн, австрійсько-турецький кордон був проведений по річці Сава. Сербі залишилися в Османській імперії, чорногорці ж вели боротьбу за незалежність, незалежною залишилася також торговельна республіка Дубровнік (Рагуза).

Внаслідок турецького гніту у XVI-XVII ст. зріс еміграційний потік сербів у Хорватію та Південну Угорщину. Зрештою це призвело до порушення етнічної гомогенності населення: в кінці XIX ст. серби склали 25% у Хорватії та Славонії, 20% у Далмації. На початок же конфлікту 1992 р. у Хорватії мешкало 600 тис. сербів, або 11% населення.

Помітними були відмінності між сербами та хорватами на території Хорватії у соціальному плані – у хорватів існувало своє дворянство, політична структура, в сербів – позатериторіальна автономія, дарована австрійським монархом наприкінці XVII ст.

З другої половини XVIII ст. стало відбуватися формування хорватської нації. Хорвати були розпорошені по території Габсбурзької монархії. Усі вони були католиками, але єдиної етнічної самосвідомості поки не демонстрували. Хорватська інтелігенція, яка очолювала національний рух в якості гасла обрала «історичне державне право» – право хорватів на політичну автономію і на об'єднання земель середньовічної Хорватської держави.

Однією з головних проблем також можна вважати відсутність єдиної хорватської мови. У Славонії та Далмації населення використовувало

штокавський діалект (мова сербів), власне Хорватія (Загреб) – діалект, близький до словенської мови. Зрештою у XIX ст. в якості літературної було обрано мову Славонії, відтак почало відбуватися становлення єдиної сербсько-хорватської мови, звідки потім був зроблений хибний висновок про «єдиний південнослов'янський (югославський) народ».

В якості помітного зовнішнього фактора з'явився у XIX ст. розвиток сербського національного руху, повстання 1804 та 1815 рр., що призвели до виникнення Сербського князівства.

Отже, у XIX ст. на Півночі Балкан з'явилося два центри тяжіння – Загреб і Белград. Оскільки серби і хорвати були чималою мірою «перемішані», виникли проблеми: а) самоідентифікації та б) белградсько-загребської «конкуренції».

Втім мова була єдиною, відтак самоідентифікація проходила за релігійною (а отже й за соціально-політичною) ознакою: католики поступово стали вважати себе хорватами, православні – сербами. Водночас спроби утворення єдиного народу з різною релігією (на кшталт Угорщини або Словаччини) не принесли успіху.

Загалом для національних рухів балканського регіону є характерним прагнення до утворення «великих» країн – «Великої Албанії», «Великої Болгарії», «Великої Румунії» тощо. Це – своєрідна «програма-максимум», коли до майбутньої країни включаються усі землі, де мешкають етнічні співвітчизники, незалежно від їхньої кількості саме там. У випадку із сербами та хорватами ситуація ще складніша: спільність мови теоретично дає підстави для повного включення до складу однієї країни іншої і навпаки.

Серцевиною сербсько-хорватської «мішанини» (а після 1918 р. – серцевиною Югославії) традиційно була Боснія.

Туреччина захопила Боснію у XV ст. Частина феодалів-християн перейшла в іслам (тих, хто цього не забажав, знищили), те ж саме зробили багато селян-слов'ян. Виникнув особливий південнослов'янський етнос,

який за часів австрійської влади 1878-1918 рр. став називати себе мусульманським народом. Проте мова залишилася сербсько-хорватська (турецьку мало хто знав навіть за часів турків).

На початок ХХ ст. у Боснії мешкало 800 тис. сербів (44%), 600 тис. мусульман (33%), та 400 тис. католиків (22%) – хорватів, австрійців тощо. На початок конфлікту 1992 р. це співвідношення кардинальним чином не змінилося: 44% мусульман, 31% сербів, 17% хорватів.

Протягом ХІХ-ХХ ст. як Белград, так і Загреб намагалися залучити мусульман на свій бік, так як це одразу б давало перевагу у сербсько-хорватському суперництві. Проте асиміляція не вдалася.

Серби беззастережно, із самого дитинства, вважали Боснію сербською; так саме, але щодо себе, вважали й хорвати. У Хорватії, як і в Сербії, великим впливом користувалися крайні націоналістичні сили - Партія державного хорватського права («Хорватія від Македонії до Німеччини»). В основі знову-таки лежала єдина мова.

Більш помірковані хорватські ліберали спочатку вважали сербів окремим «племенем», яке мешкає на хорватських землях; згодом, у 70-і роки ХІХ ст., не дочекавшись федералізації Австро-Угорщини, вони визнали сербів за окремий народ і не заперечували проти створення єдиної південнослов'янської держави. Південнослов'янізм підтримувала й Сербія, адже була впевнена, що кількісна більшість сербів на Балканах сприятиме згодом встановленню їхнього впливу. Проте кризовим моментом у сербсько-хорватському компромісі стала окупація Боснії Австро-Угорщиною: серби та мусульмани сподівалися на широку автономію, Хорватія ж сподівалася на приєднання нових земель до Хорватії.

Дещо прихований чинник сучасних конфліктів – більш ніж столітнє прагнення Сербії мати вихід до моря. У 1912 р. під час Балканських воєн вона вийшла до Адріатики, захопивши Північну Албанію, але під тиском Австро-Угорщини вимушена були піти звідти. У 1918 р. проблему було нібито знято з утворенням Югославії, але вона знову постала у 1991 р. з

відокремленням Хорватії (майже одразу відбулися спроби захоплення Дубровніка та Задару).

Криза Австро-Угорської імперії призвела до відцентрових тенденцій у Хорватії, певного зближення сербських та хорватських лібералів, навіть виникнення теорії «триіменного народу» (серби-хорвати-словенці). Проте остання виявилася не життєздатною, що зумовило повернення до південнослов'янського федералізму.

Кінець 1918 р. приніс остаточний крах Австро-Угорщини як імперії. Експансіоністські плани Італії щодо хорватських земель та селянські революційні виступи в Хорватії привели до рішення хорватів стати під захист сербської монархії Карагеоргієвичів. 1 грудня 1918 р. утворилося Королівство сербів, хорватів та словенців (до 1929 р. – КСХС).

Розчинення хорватської ідентичності у федерації під началом сербів призвело до виникнення опозиції, перш за все, в лиці Хорватської селянської партії (лідер - С.Радич). Але у 1928 р. С.Радича було вбито чорногорським націоналістом.

6 січня 1929 р. було скасовано діючу конституцію, заборонено діяльність національних партій, встановлювалася особиста диктатура короля Александра. В національному питанні закріплювалася доктрина «єдиного югославського народу».

Після 1933 р. почалася активізація профашистських рухів у Хорватії. Проіталійське до того угруповання «ушастів» переорієнтувалося в своїй діяльності на Німеччину. В травні 1941 р. італо-німецька окупація Югославії привела до створення маріонеткової Незалежної держави Хорватія (яка включала також Боснію), геноциду проти сербів. У відповідь у Сербії виникли та розгорнули активність загони т.зв. «четників», які переслідували хорватів. Припинення протистояння стало можливими тільки з перемогою союзників та Народно-визвольної армії Югославії (НВАЮ), яка була інтернаціональною за своїм національним складом.

У повоєнний період міжнаціональні протиріччя були загнані вглиб. При цьому варто пам'ятати, що Югославія створювалася та існувала як федерація південнослов'янських народів перед лицем зовнішньої загрози, поневолення.

Криза національної політики в СФРЮ стала даватися взнаки з 60-х років ХХ ст. (до цього часу Югославія була повністю централізованою країною). Розрив з СРСР логічно обумовив внутрішні реформи в Югославії; зокрема, керівництво Словенії та Хорватії виступало за децентралізацію країни, насамперед економічну. В 1971 р. у Хорватії сталася економічна криза, яку вдалося владнали з наступною чисткою партапарату. Це дало підвалини для виникнення нових національних рухів.

Невизначеним залишався й сам статус національних меншин у республіках. Приміром, важко було однозначно відповісти, що є Хорватія – держава хорватського народу чи багатонаціональна республіка? Однак наявність досить реальної (а не суто декларованої) демократії та більша, ніж в СРСР, децентралізація призводили до поступового формування державницьких засад у республіках. Фактично федерація перетворилася на конфедерацію, яка трималася багато в чому за рахунок авторитету Й.Б.Тіто. Крім того, неоднаковий економічний розвиток республік непрямим чином свідчив про їхню малосумісність в єдиній державі.

Серйозного удару по національній політиці завдали події 1981 р. у Косові. Протягом 70-х Косово отримало непропорційно велику федеральну допомогу, албанську мову проголошено офіційною мовою краю, заохочувалося висунення національних кадрів, рівень народжуваності сягав 2,5% (найвищий в СФРЮ), велика роль і можливості надавалися Приштинському університету у справі підготовки національної інтелігенції (26 тис. студентів у 1981 р., згодом він навіть став найбільшим в Югославії). Але в умовах «неповної зайнятості» серед «кваліфікованих албанців» почалося поширюватися безробіття.

Внаслідок погіршення економічної ситуації скоротилася федеральна допомога, і це стало однією з підстав «етнічної мобілізації» серед албанців. Як можна було очікувати, у відповідь розгорнулася «етнічна мобілізація» серед сербів. Вона ще посилилася з приходом до влади у Сербії С.Мілошевича у 1987 р. Скасування невдовзі автономії Косова та Воєводини привело до зміни етнічного балансу по всій федерації, «етнічної мобілізації» в інших республіках, насамперед в Хорватії та Словенії. Отже політична демократизація за таких умов була приреченою проходити на базі націоналізму.

В умовах економічної кризи відбулася «етнізація» влади на місцях, у республіках. Ситуація погіршувалася слабою міграцією за часів СФРЮ; якщо ж вона й відбувалася, вона йшла шляхом збільшення етнічної гомогенності республік (хорвати з Боснії – до Хорватії тощо).

Сьогоднішній стан сербсько-хорватських стосунків оцінити якось однозначно досить непросто. І Сербія, і Хорватія є загально визнаними суверенними державами. Відповідно національне питання в кожній з колишніх частин єдиної держави вирішується цілком автономно, але й там, і там воно наразі є неостаточним з точки зору нормального розв'язання.

ПРОБЛЕМАТИКА САМОВИЗНАЧЕННЯ КВЕБЕКУ

Питання самовизначення Квебеку є одним з найтриваліших та найскладніших політичних питань у Канаді. Воно виникає з історичних, культурних та мовних відмінностей між франкомовним Квебеком та англomовними провінціями Канади. Історія Квебеку тісно пов'язана з французькою колонізацією Північної Америки. Французи заснували тут численні поселення, які згодом стали ядром сучасного Квебеку. Боротьба за контроль над Північною Америкою між Францією та Великою Британією призвела до кількох воєн, після семирічної війни більша частина Нової Франції перейшла під владу Великої Британії. Згодом, з утворенням Канади як федеративної держави, Квебек опинився в складі країни з переважно англomовною культурою.

Чому в принципі виникло питання самовизначення? Найбільш очевидна відмінність між Квебеком та іншими канадськими провінціями – це мовна. Франкомовні квебекці відчували себе меншістю в англomовній країні. Крім мови, існували значні відмінності в культурі, традиціях та історичному досвіді. Протягом тривалого часу Квебек був менш розвиненим регіоном Канади, що посилювало відчуття несправедливості серед його мешканців. Політична боротьба за права франкомовних квебекців та за більшу автономію провінції стала одним з основних факторів, що підживлювали сепаратистські настрої.

Друга Світова Війна підсилила національну свідомість квебекців, які брали активну участь у боротьбі проти фашизму. З'явилися молоді політики, які висловлювали інтереси квебекців та пропонували нові ідеї розвитку провінції. Початком «Тихої революції» вважається 1960 р., коли до влади в Квебеку прийшла Ліберальна партія на чолі з Ж.Лесажем. Ця подія ознаменувала відхід від традиційної консервативної політики та початок нових реформ. Одним з основних завдань нового уряду було

оновлення економіки Квебеку. Було створено державні підприємства в різних галузях, розвивалася інфраструктура, інвестувалося в освіту. Важливим аспектом «Тихої революції» було зміцнення позицій французької мови в усіх сферах життя Квебеку. Були прийняті закони, що захищали права франкомовних, і розпочалася активна кампанія з популяризації французької мови. «Тиха революція» сприяла розвитку національної свідомості квебекців. Було створено нові символи національної ідентичності, такі як прапор Квебеку. Паралельно зі зміцненням національної ідентичності, посилювалися сепаратистські настрої. З'явилися політичні партії, які виступали за незалежність Квебеку. Хоча «Тиха революція» призвела до покращення економічної ситуації в Квебеку, відчуття соціальної несправедливості та економічної залежності від інших провінцій залишалося. Деякі політики використовували сепаратистські настрої для досягнення власних цілей, підсилюючи розкол між Квебеком та іншими провінціями. Під час «Тихої революції» виникли нові політичні партії, які виступали за незалежність Квебеку. Найвідомішою з них стала Партія Квебеку. Сепаратисти організували масові демонстрації та інші акції протесту, вимагаючи самовизначення для Квебеку. Сепаратистські ідеї активно поширювалися через літературу, музику та кіно.

Кульмінацією сепаратистського руху став референдум 1980 р., на якому квебекці мали вирішити, чи бажають вони, щоб Квебек ставав суверенною державою в рамках асоціації з Канадою. Більшість виборців проголосувала проти відділення. Хоча сепаратистський рух у Квебеку був колективним явищем, кілька лідерів відіграли особливо важливу роль у його розвитку. Ж.Лесаж, хоча він був лідером Ліберальної партії Квебеку, яка ініціювала «Тиху революцію», де-факто створив сприятливий ґрунт для розвитку сепаратистських ідей. Р.Левек був одним з найвідоміших і найвпливовіших лідерів сепаратистського руху. Він заснував Партію Квебеку, яка стала основною політичною силою, що відстоювала незалежність провінції. Р.Левек сформулював ідеологію квебекського

сепаратизму, підкреслюючи право на самовизначення та необхідність збереження унікальної культури Квебеку. П.Булез був одним з найбільш радикальних лідерів сепаратистського руху. Він відстоював ідею негайного та беззастережного відділення Квебеку від Канади. Він заснував Рух за незалежність Квебеку, який об'єднував радикальних прихильників сепаратизму. М.Ніколь стала однією з небагатьох жінок, які відігравали провідну роль у сепаратистському русі. Вона підкреслювала важливість жіночої участі в боротьбі за незалежність Квебеку. Ці лідери відрізнялися своїми поглядами та стратегіями. Ж.Лесаж був більше прагматиком, який намагався досягти більшої автономії для Квебеку в рамках Канади. Р.Левек був більш радикальним сепаратистом, який відстоював повну незалежність Квебеку. П.Булез був найрадикальнішим з лідерів, пропонуючи негайне відділення від Канади за будь-яку ціну.

Роль цих лідерів у розвитку сепаратистського руху була неоднозначною. З одного боку, вони мобілізували суспільство і сприяли зростанню національної свідомості квебекців. З іншого боку, їхні дії часто призводили до поляризації суспільства та загострення відносин між Квебеком та іншими провінціями Канади. Окрім згаданих раніше лідерів, існує багато інших осіб, які зіграли значну роль у розвитку сепаратистського руху в Квебеку. Серед них – П.Валльєр, активний учасник студентських протестів 60-х років ХХ ст., автор книги «Білі негри Америки: насичена біографія квебекського «терориста», яка стала маніфестом для молодих квебекських націоналістів. Ж.Він'йю, видатний квебекський співак і поет, чий пісні стали гімнами сепаратистського руху. Його пісня «*Mon pays*» (Моя країна) є одним з найвідоміших символів квебекського націоналізму. Ж.Парізо, наступник Р.Левека на посту лідера Партії Квебеку, за прем'єрства якого було проведено другий референдум про незалежність Квебеку в 1995 р. М.Мішо, перша жінка, яка очолила Партію Квебеку та продовжувала боротьбу за незалежність Квебеку, але також наголошувала на важливості соціальної справедливості та екологічних питань. Фронт визволення Квебеку (*FLQ*), хоча й був

радикальною організацією, яка вдавалася до терористичних актів, його діяльність сприяла зростанню підтримки сепаратистських ідей серед частини населення.

У 1995 р. було проведено референдум, він став кульмінацією десятиліть боротьби за самовизначення Квебеку. Цей поділ суспільства на прихильників і противників незалежності був одним з найгостріших політичних конфліктів в історії Канади. Референдум був ініційований правлячою на той час Квебекською партією, яка очолювалася Ж.Парізо. Голосування відбувалося за питання про надання Квебеку суверенітету як держави в рамках економічної та політичної співпраці з Канадою. Перед референдумом розгорнулася запекла передвиборча кампанія, яка охопила всі верстви населення. Обидві сторони використовували всі доступні засоби для переконання виборців. 30 жовтня 1995 р. відбулося голосування. Явка виборців була рекордно високою для Квебеку, а результати референдуму були надзвичайно близькими. 50,58% виборців проголосували проти незалежності, а 49,42% – за. Тобто перевага противників незалежності склала менше 1%. Цей результат викликав тривалу політичну кризу в Канаді та в самому Квебеку.

Незважаючи на перемогу противників незалежності, питання самовизначення Квебеку залишилося відкритим. Уряд Канади був змушений вжити заходів для зміцнення федеральних зв'язків і пошуку компромісів з Квебеком. Референдум 1995 р. змінив політичний ландшафт Канади, а питання національної ідентичності, мовних прав та відносин між провінціями стали більш актуальними.

Питання самовизначення Квебеку у XXI ст. залишається одним з найактуальніших в канадській політиці, хоча й у менш гострій формі, ніж під час «Тихої революції» та референдумів 1980 і 1995 років. Останні десятиліття ознаменувалися певною стабілізацією ситуації, але питання про майбутнє відносин Квебеку з рештою Канади продовжує обговорюватися. За останні десятиліття спостерігається певне зниження підтримки сепаратистських ідей серед населення Квебеку. Це пов'язано з низкою

факторів, включаючи зміцнення економічних зв'язків з іншими провінціями, зростання інтеграції в канадське суспільство та усвідомлення складнощів, пов'язаних з незалежністю. Уряд Квебеку все більше уваги приділяє економічному розвитку провінції, створенню нових робочих місць та залученню інвестицій. Це дозволяє відволікти увагу від питання незалежності і сфокусуватися на вирішенні повсякденних проблем.

Розглянувши детальніше сучасний стан, можна сказати, що хоча Квебек досяг значних успіхів в економічному розвитку, він залишається тісно пов'язаним з рештою Канади. Це створює залежність від канадського ринку і може стримувати бажання до повного розриву економічних зв'язків. Інвестиції в нові технології, фармацевтику та інші високотехнологічні галузі сприяють диверсифікації економіки Квебеку і знижують його залежність від традиційних галузей, таких як виробництво.

Як і в багатьох інших регіонах, у Квебеку існує значна нерівність доходів. Це може призвести до соціальної напруги і посилити невдоволення серед частини населення, що, в свою чергу, може вплинути на підтримку сепаратистських ідей. Економічні аргументи продовжують використовуватися як один з основних інструментів у політичній боротьбі. Прихильники незалежності часто обіцяють покращення економічної ситуації в разі відокремлення, тоді як противники незалежності підкреслюють ризики, пов'язані з економічною нестабільністю.

Щодо позиції федерального уряду наразі, то питання незалежності Квебеку завжди було одним з найскладніших і найчутливіших у канадській політиці. Позиція федерального уряду Канади щодо цього питання еволюціонувала з часом, але загалом спрямована на збереження єдності країни та забезпечення прав і свобод всіх канадців, включаючи квебекців. Федеральний уряд традиційно підтримує модель канадського федералізму, який передбачає поділ повноважень між федеральним урядом і провінціями, включаючи Квебек. Цей підхід дозволяє кожній провінції зберігати свою унікальність, одночасно будучи частиною більшої країни. Федеральний уряд визнає французьку мову як одну з офіційних мов Канади

і вживає заходів для захисту прав франкомовних громадян, як у Квебеку, так і в інших провінціях. Після двох невдалих референдумів у 1980 і 1995 роках, федеральний уряд зазвичай уникає обговорення можливості проведення нових референдумів, вважаючи це дестабілізуючим фактором для країни.

КУРДИ – НАЦІЯ БЕЗ ОКРЕМОЇ ДЕРЖАВИ

Курди – члени етнічної та мовної спільноти, більшість з яких, мешкають в Ірані, Іраку, Сирії та Туреччині. Курди становлять 9,8% населення Близького Сходу і є однією з найбільших етнічних груп у регіоні. Географічний регіон має назву «Курдистан».

Історично курди є гірським кочовим народом. І до сьогодні їх організація має племінний характер, між вождями племен можуть навіть виникати конфлікти. Більшість курдів – мусульмани-суніти (70%), серед них є ті хто сповідує суфізм, а також різні містичні секти.

Курди мешкають на цих землях досить давно, проте ще не мали власної держави. У 1150 р. перський султан Санджар, турок-сельджук за походженням, створив провінцію під назвою Курдистан. Одночасно виник і Османський Курдистан. Як свідчать державні османські архіви, серед титулів османських султанів був «падишах Курдистану». Наразі турецька влада воліє не згадувати цей факт.

Близько половини всіх курдів живуть у Туреччині, де їх десятиліттями пригнічує турецький уряд. На початку 70-х рр. ХХ ст. навколо курдського лідера Абдулли Оджалана зібралася група лівих активістів. З цього угруповання у 1978 р. виросла «Робітнича партія Курдистану» (РКК). Як ідеологію РКК запозичила марксистсько-ленінську традицію. У 1984 р. бойовики організації вперше атакували турецький військовий об'єкт.

Відтоді партія боролася за курдську державу або автономний регіон, нерідко терористичними методами. У 2002 р. РКК навіть включили до списку терористичних організацій ЄС, однак 3 квітня 2008 р. Європейський суд скасував це рішення. Загальне число жертв турецько-курдського конфлікту з 1984 року оцінюють у понад 40 000 осіб.

У 1999 р. А.Оджалана у Туреччині засудили до довічного ув'язнення. Наприкінці 2012 р. турецький уряд розпочав переговори з

курдським лідером. Довгий час здавалось, що готується мирна угода з РКК. Через ескалацію у прикордонному регіоні між Туреччиною та Сирією Анкара порушила угоду про перемир'я. 28 липня 2015 р. турецький президент Реджеп Таїп Ердоган оголосив про кінець мирного процесу з РКК.

20 січня 2018 р. в районі Афріна під керівництвом турецького Генштабу розпочалася військова операція проти курдських повстанців, яких Анкара вважає терористами. У якості сухопутних сил були задіяні бійці сирійської опозиції. Також залучалася бойова авіація.

В Іраку наприкінці 70-х років ХХ ст. партія Баас започаткувала політику поселення іракських арабів у регіони, де більшість становили курди, в тому числі навколо багатого на нафту місті Кіркук. У 80 роках ХХ ст. велика кількість курдів було переселено з регіонів поблизу кордону з Іраном, оскільки їх підозрювали у допомозі Ірану протягом ірано-іракської війни (1980-1988 рр.).

Після падіння режиму Саддама Хусейна Курдистан став найбагатшим, найбезпечнішим і найдемократичнішим регіоном Іраку. Він навчився ефективніше використовувати нафтові запаси, позаяк завжди був незадоволений тим, як Багдад розподіляв ресурси. Скориставшись анархією, що запанувала в Іраку після відходу американців, курди проголосили автономію на півночі країни зі столицею в Ербілі. Її лідер Масуд Барзані, фактично, є незалежним керівником, який проводить власну політику, звертаючи мало уваги на центральний уряд у Багдаді. Курдистан став надійним союзником Заходу, хоча у світі ставлення до самовизначення іракських курдів неоднозначне. Курдські військові захистили власну територію і звільнили від ІДІЛ сусідні райони Іраку, де проживають курди.

З 1960 р. існував проект, за яким, кожна з чотирьох частин Курдистану має досягти автономії в межах своєї країни, а згодом утворити союз. Сьогодні цей проект схоже знову намагаються відродити. Події у

Іракському Курдистані надихають народ і в інших країнах прагнути незалежності.

25 вересня 2017 р. іракські курди провели референдум про право на суверенітет. 92,7% виборців проголосували за незалежність Іракського Курдистану. Влада Іраку проголосила вибори нелегітимними та підкреслила, що не стане проводити перемовини з регіональним представництвом та обговорювати результати референдуму. Проти проведення голосування висловились Туреччина, Іран, а також США та ООН.

В Ірані курди відчували репресії з боку шіїтської більшості та тиск з боку уряду, насильницькі спроби асиміляції. Перший джихад, який проголосив Аятолла Хомейні був не проти США, а проти курдів. У країні існує заборона на всі мови меншин. Заборонені також газети курдською мовою, правозахисні організації, жіночі асоціації, курдські профспілки, будь-які спроби громадянської активності жорстоко придушуються. До курдів-сунітів ставляться настільки вороже, що іранські суди можуть визнати їх «ворогами Аллаха», що дорівнює смертній карі.

У Сирії курди становлять понад 10% населення. Відтоді сирійські курди здобули кілька військових перемог та заснували три автономні регіони на півночі Сирії: Афрін, Кобані та Джазіра. Партія «Демократичний союз» (PYD) є найвпливовішою політичною партією серед сирійських курдів. Її заснували у 2003 р. за вказівкою турецької РКК, яка хотіла мати світську сестринську організацію у Сирії. У липні 2014 р. ІДІЛ захопив регіон Кобані, але в січні 2015 р. курдам вдалося повернути його.

Курди – одна з найбільш ефективних сторін, яка бореться з ІДІЛ. Навіть за умов хаосу, курди виявляють свою військову майстерність та відіграють дедалі помітнішу роль у боротьбі з ІДІЛ, що дозволить їм заявляти про свої прагнення незалежності та бути почутими світовим співтовариством.

Серед лав Сирійської вільної армії перебувають як ісламісти, так і загони, яких створює і забезпечує Іран з метою залишитись в Сирії після закінчення бойових дій. Таким чином, курди зацікавлені в тому, щоб зберегти за собою зони, на яких вони закріпилися та отримали вплив, а також захистити власну територію від противників. Також слід враховувати, що як ІДІЛ, російські найманці та інші сили, бажають закріпитися на багатих на нафту місцевостях, так і для економічної незалежності курдів, місця багаті на нафту мають неабияке значення. В Курдистані виробляється близько 60% іракської нафти. Прибуток від продажу нафти курди використовують для підтримки свого руху, в тому числі й у інших країнах, що вельми не задовольняє Багдад.

Проте не слід робити однозначних прогнозів щодо перспектив незалежності Курдистану. Ще Б.Обама підтримував курдські сили у 2013 р. у Сирії, чим зіпсував стосунки з Туреччиною. Р.Ердоган сприйняв допомогу курдам як загрозу та не просто не підтримав ідею США надати допомогу курдам на півночі Сирії, яких ІДІЛ майже відтіснив до Турецького кордону, а ще й почав розвивати союзницькі відносини з РФ.

Повалення режиму Б.Асада в Сирії наприкінці 2024 р. може мати вирішальний вплив на долю курдів – останнього в світі великого народу (близько 30-35 мільйонів осіб), який досі не має власної держави. Курди підкреслюють, що вони мають повне право отримати незалежність. Вони мають територію, населення, мову, культуру.

ПРОБЛЕМА МІГРАНТІВ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ ТА ВПЛИВ НА ВНУТРІШНЮ ПОЛІТИКУ ЄС

У ХХІ ст. міграційні процеси стали глобальним явищем, що суттєвим чином впливає на ситуацію у світі.

Попри те, що від самого початку міграцію, її причини та наслідки розглядали здебільшого з точки зору економіки, наразі все більш очевидним є те, що вона зачіпає безпекові, соціальні, культурні та інші аспекти. Не є винятком і етнополітична сфера. Сьогодні саме міграція є одним із чинників, що дестабілізують етнополітичну ситуацію у країнах.

Загальна концепція, за якою міграція здійснює деструктивний вплив та етнічну та політичну стабільність, є доволі зрозумілою. Внаслідок міграційних процесів у країні з'являються великі, часто компактно розміщені, етнічно відмінні групи населення, які суттєвим чином відрізняються від корінного населення. Існуючі розбіжності у комплексі із багатьма економічними, соціальними, політичними факторами призводять до загострення розбіжностей та зростання напруження між мігрантами та основним населенням, що може вилитися навіть у конфлікт.

Перше питання, яке постає, це те, чому міграційні процеси часто настільки деструктивно впливають на етнічну ситуацію, при тому, що існує більш ніж достатньо прикладів мирного існування багатоетнічних держав. Слушне пояснення цьому феномену надає теорія, що відзначає, що для більшості вищезгаданих країн співіснування багатьох різних етнічних груп населення мало історично обумовлений характер. В ході історії та її розвитку складалася оптимальна міжетнічна дистанція в межах якої етноси розвивалися. Проте міграція призводить до штучної та неприродно швидкої зміни етнічної структури, змінюючи ці дистанції. Така різка зміна виливається у появу гострого відчуття загрози власній ідентичності як мігрантів, так і корінного населення і з рештою спричиняє конфлікт.

На початку з'являється напруженість у соціально-економічному секторі, конкуренція за робочі місця, змінюється структура ринку праці, проявляються перші культурно-національні розбіжності. З часом кількість мігрантів збільшується, вони утворюються замкнуті групи, а з боку місцевого населення з'являються прояви нетерпимості. Найбільш поширеною є ситуація, коли відносини зберігаються саме у такому стані. Але інколи ситуація отримує подальший розвиток: утворюються і розгортають активну діяльність націоналістичні партії та рухи, відбуваються утиски мігрантів, реакцією на що стає згуртування, по суті їх етнічна мобілізація, що виливається у критичне загострення конфлікту. У найбільш крайньому випадку такий конфлікт навіть може перейти у формат збройного протистояння.

Першою сферою, де активні міграційні процеси спричиняють напруженість, є соціально-економічна, адже доволі дешева мігрантська робоча сила посилює конкуренцію на ринку праці. Проте, хоча на початку мігранти задовольняються найменш престижною та низькооплачуваною роботою, на яку не хоче йти місцеве населення і на якій вони все одно отримують в рази більше ніж вдома, тим не менш з часом вони починаються висувати претензії щодо рівноправності на ринку праці та в економічній сфері, зміну свого соціально-економічного становища. За економічними правами ідуть культурні, релігійні і зрештою вимога зміни їх політичного становища, тобто порушується питання впливу мігрантів на ключові процеси у державі.

Процеси міграції впливають на настрої серед корінного населення. Властивим є насторожене ставлення до «чужинців», яке може перерости у прояви нетерпимості, причому не лише на міжособистісному рівні. До зростання напруженості між місцевим населенням та мігрантами призводять суттєві зміни в етнічному складі населення, поява значної кількості населення малосумісної (культурно, релігійно, ментально) з місцевим, що ігнорує прийняті норми поведінки, конкуренція за робочі

місця, підозра мігрантів у кримінальних зв'язках. Найбільшою жертвою таких етнічних перестановок стають мегаполіси, які є найбільш привабливими з точки зору економічних можливостей. Яскравими прикладами в Західній Європі виступають Берлін та Париж (зокрема, в останньому існують окремі райони та навіть округи, населені мігрантами з країн Магрибу та інших колишніх французьких колоній, а також з Китаю, де існує власний суспільно-культурний «мікроклімат»).

Оселившись в іншій країні, мігранти здебільшого живуть відособлено, за власними правилами, утворюючи свої громади з окремою культурою та правилами існування. Вони гуртуються у закриті общини, утворюючи «суспільство у суспільстві». Той факт, що мігранти живуть практично анклавом, стає на перешкоді формуванню відкритих і позитивних відносин з місцевим населенням і, як наслідок, спричиняє конфлікти. Часто мігранти погано підготовлені до життя у новому суспільстві, свідченням чого нерідко стає, наприклад, незнання мови, що до того ж ускладнює і негативно відображається на відносинах із місцевим населенням (як це можна побачити на прикладі динаміки між місцевими мешканцями та біженцями з Сирії у Німеччині). З часом мовна ситуація, проблеми освіти і культури етнічних меншин стають одними з найбільш болючих питань. Формування відособлених мігрантських меншин з рештою виливається у зростання націоналізму, ксенофобії, появи та активізації діяльності ультраправих партій і організацій. Знов буде доречним навести приклади Німеччини та Франції, зокрема в контексті передвиборчої динаміки середини 2020-х рр.: партії та кандидати, які грають на полі ультраправих настроїв та послуговуються радикальною риторикою саме в питаннях безпеки явища міграції та необхідності її принципового вирішення (партія Марін ле Пен, «Альтернатива для Німеччини»), набирають популярність на тлі доволі пасивної внутрішньої політики чинної влади саме в цих проблемних питаннях суспільства.

В умовах інтенсивної міграції деформується структури населення. кардинально змінюється склад населення багатьох країн. На сьогодні постає питання того, що міграція може призвести до процесу депопуляції титульної нації. Домінує тенденція до того, що мігранти належать до нації, для яких характерною є висока народжуваність, тоді як у країнах, до яких вони мігрують, відбуваються процеси «старіння нації», смертність зростає, народжуваність падає. Це суттєво змінює співвідношення населення і подібна перспектива не надто сприятливо сприймається основним населенням, що знову ж таки, посилює етнополітичну напругу та вірогідність виникнення кризи.

Зростання недовіри до мігрантів, а отже і підвищення напруженості також пов'язано з тим, що велика частина мігрантів є нелегалами. Колосальна частка нелегальних мігрантів серед загальної частини є одним із чинників економічної та соціальної напруженості, адже нелегальна міграція підживлює розвиток тіньової економіки, формує складно контрольовану ситуацію на ринку праці. Той факт, що значна частина мігрантів залучені саме до тіньового ринку, призводить до того, що вони випадають з-під соціального контролю. За своєю природою нелегальна міграція нерозривно пов'язана з нелегальним бізнесом і навіть організованою злочинністю, для якої нелегальні мігранти є джерелом доходів.

Це з урахуванням того, що місцеве населення у свою чергу сплачує податки, за рахунок яких забезпечуються видатки на утримання мігрантів, не зменшує психологічного дискомфорту. В комплексі з дискомфортом, від вимушеної взаємодії представниками інших культур, соціальної напруженості ситуація все більше наближається до критичної межі, за якою може розв'язатися масштабний конфлікт.

Проживаючи у країні певний час, мігранти починають висувати свої вимоги і відстоювати за свої права та інтереси, які в першу чергу стосуються саме соціально-культурної складової і також політичної. Вони

прагнуть отримати права отримати рівні з місцевим населенням права, зокрема на культурний розвиток. З часом може порушуватися питання участі у виборах, громадянства тощо. Для досягнення своїх цілей вони можуть вдаватися до найрізноманітніших засобів: протестних акцій, етнічного лобізму, активного фінансування вигідних їм виборчих кампаній тощо. Нерідко інтереси, відстоювані мігрантами, можуть йти врозріз із інтересами місцевого населення, що знову ж таки призводить до конфліктів і створює загрозу стабільності. Яскравим свідченням того, що міграційні процеси сьогодні можуть спричинити суттєве наростання напруженості у суспільстві, є посилення позицій праворадикальних партій у світі. Але вимоги мігрантів не можливо не враховувати, адже вони суттєво змінюють соціально-культурну структуру країн, до яких прибувають, з часом етнічна меншість зростає, їх доводиться долучати до найбільш важливих сфер – системи влади, комплектування збройних сил.

У найбільш загальному сенсі міграційні процеси впливають на національну ідентичність країн. Мігранти створюють для суттєву загрозу для єдності національної ідентичності, формуючи у етнічно гомогенних країнах де-факто замкнуті анклавні (як би мігранти не прагнули інтегруватися, вони все ж мають власну ідентичність сформовану на основі їх культури, яка лише закріплюється, за умов, коли мігранти не бажають інтегруватися до місцевого суспільства). Масовий притік мігрантів створює загрозу розщеплення ідентичності навіть у країнах, для яких характерною є ідея громадянського націоналізму, не кажучи вже про ті, які спираються на етнічний націоналізм. Розмивання національної ідентичності призводить до ускладнення у розумінні національних інтересів, і відповідно національної безпеки.

Більше того, міграція може спричинити навіть зростання напруження у відносинах між країною походження та приймаючою країною, що впливає вже по суті на міжнародну безпеку. Проживання великих груп мігрантів у певній країні створює особливі зв'язки між нею та країною

походження, що надає проблемі міжнародно-політичного звучання і таким чином впливає навіть на міжнародно-політичну ситуацію

Про значний дестабілізаційний потенціал міграційних потоків свідчить і поява терміну «міграційна зброя», під яким розуміють масове переміщення біженців з певного регіону, де штучно були сформовані обставини, за яких подальше перебування там несе загрозу для їх життя, за умови, якщо потік біженців спрямовується до конкретної країни чи регіону, для здійснення на нього деструктивного впливу (серед останніх прикладів – білоруська «криза біженців», спрямована на кордон з Європейським Союзом шляхом завезення на територію Білорусі великої кількості мігрантів з африканського континенту).

Підтримання етнополітичної стабільності досягається за проведення грамотної державної політики, за якої б забезпечувалися етнокультурні права індивідів і груп мігрантів. Для її досягнення необхідно забезпечити врахування та задоволення ключових інтересів мігрантських спільнот, балансу між інтересами усіх етносів, не забуваючи при цьому про загальнонаціональні та загальнодержавні інтереси.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕТНІЧНИХ МЕНШИН У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

Під етнічними меншинами в даному разі розуміються іномовні громадяни, що традиційно проживають на території тієї чи іншої держави Західної Європи.

У Західній Європі наразі немає жодної моноетнічної країни. Водночас поліетнічні держави можна умовно поділити на 3 категорії:

- 1) з багатонаціональним складом населення (Бельгія, Швейцарія, Велика Британія, Іспанія, Франція)
- 2) з великими іноетнічними групами-вкрапленнями (Фінляндія, Швеція)
- 3) з областями зі змішаним населенням при домінуванні титульної нації 90% і більше (Австрія, ФРН, Португалія, Італія, Данія, Ісландія, Ірландія тощо).

У трьох країнах існує лише по одній офіційно визнаній етнічній меншині – Норвегія (саами), Ірландія (англійці) та Голландія (фрізи). Для порівняння – в Італії 10 етнічних меншин, у Франції – 7. Звідси випливає необхідність правової регламентації соціальної діяльності етнічних меншин, їх прав.

Можемо виокремити такі основні види такої регламентації:

- * міжнародні акти
- * загальнонаціональні акти
- * акти суб'єктів федерації і територіальних автономних одиниць.

Деталізуючи, можна відзначити наступне.

Міжнародні акти:

- 1) *Мирні договори за підсумками світових воєн.* Приклади: Австрійський державний договір (1955 р.) – ст.7, права словенського і хорватського населення. Меморандум про

домовленість між урядами Італії, Великої Британії, США та Югославії (1954 р.) про вільну територію Трієст – права югославів в Італії та італійців в Югославії.

- 2) **Двосторонні договори межуючих держав.** Приклади: Угода між Швецією та Фінляндією (1921 р.) про збереження мови, культури та місцевих шведських традицій населення Аландських о-вів. Угода між урядами Італії та Австрії (1946 р.) про статус німецькомовного населення провінцій Больцано і Тренто.
- 3) **Узгоджені заяви урядів.** Приклади: Декларація уряду Данії (1955 р.) щодо прав німецької меншості у Південній Ютландії, а також Декларація уряду ФРН (1955 р.) щодо статусу датської меншості в Німеччині.

До внутрішнього законодавства відносяться в даному разі конституційні акти, законодавчі акти, комплексні акти, нормативні.

Конституційні акти містять загальні положення щодо іномовних груп. Там, де проживають великі меншини, їх статус та мовне питання регламентуються досить конкретно і детально. Так, у Конституції Фінляндії національними мовами визнаються фінська та шведська. В разі перегляду кордонів територіально-адміністративних одиниць спеціальна увага приділяється тому, щоб вони були максимально моноетнічними. В разі призову на військову службу можна наполягати на включення до підрозділу, де спілкуються рідною мовою.

Конституція Іспанії 1978 р. скасувала франкистське гасло «Іспанія – один народ, одна вітчизна, одна держава». Зараз існує право на автономію не лише областей, а й національностей. Хоча офіційна мова – кастильська, кожна з областей може використовувати свою. Крім того, вони можуть використовувати свою символіку – прапори та герби.

Законодавчі акти щодо автономного статусу територій передбачають, як правило, участь в їх розробці комісій за участі представників відповідних меншостей.

У Фінляндії для внесення поправок до Акту про автономію Аландських о-вів передбачена процедура, аналогічна такій, як при внесенні поправок до Конституції, при цьому поправки мають бути схвалені аландським парламентом.

Наявність законодавчих актів необхідна для підлаштування загальних конституційних норм під конкретні історичні, культурні умови, задоволення вимог місцевих етнополітичних організацій тощо. Так, в Італії є три області з компактним проживанням етнічних меншин – Валле д'Аоста (французи), Трентино-Альто Адідже (німці), Фріулі-Венеція Джулія (слов'яни).

У Фріулі-Венеції Джулії акцент зроблено на захист прав окремих громадян, їх рівність незалежно від мови. У Валле д'Аості – захист прав мовної меншості як такої (наприклад, рівна кількість навчальних годин для вивчення італійської та французької мов у школах). У Трентино-Альто Адідже – проблема меншин трактується найширше – включаючи економічний та політичний аспекти (внаслідок вимог Південнотирольської народної партії та Ліги Півночі).

Цікавий приклад Гренландії – в Акті про автономію проголошується право місцевого населення на мінеральні ресурси острова (це положення скасувало дію непопулярного у Гренландії Акту про мінеральні ресурси Гренландії 1965 р., прийнятого данським парламентом).

Комплексні акти зустрічаються доволі рідко. Як правило, вони видаються там, де немає автономії або просто компактного проживання. Один з прикладів – Австрія, Закон про правовий статус національних меншин (1976 р.). Зберігаючи за меншинами право на культурний розвиток, збереження мови тощо, він трактує національні меншини як, «групи австрійських громадян, що вони проживають в окремих частинах території федерації та походять з цих місць для яких німецька мова не є рідною, і які складають окрему народність».

Нормативних же актів, які деталізують окремі аспекти становища етнічних меншин, дуже багато. У переважній своїй більшості вони адресовані безпосередньо меншинам, а не усьому населенню. Втім, є й винятки. Приміром, Закон Фінляндії про мову (1922 р.). Усі громадяни Фінляндії мають право користуватися будь-якою з двох офіційних мов у контактах з державною адміністрацією та в суді. Всі муніципалітети в країні підрозділяються на одномовні та двомовні. Муніципалітет є одномовним, якщо етнічна меншість складає менше 8%, або 3 тис. чол. Кожні 10 років уряд переглядає статус муніципалітетів відповідно до даних перепису, але двомовний не може стати одномовним, якщо меншість перевищує 6%. Зараз у Фінляндії 460 муніципалітетів, з них 24 – шведськомовні, 21 – двомовні з переважанням фінськомовного населення і 20 – шведськомовного населення.

У федеративних державах часто-густо нормативні акти видаються безпосередньо суб'єктами федерації – Фріулі-Венеція Джулія, Закон про охорону циганської культури (1988 р.); Больцано, Закон про культурну, видавничу та розважальну діяльність ладинської меншості (1982 р.).

Доволі важко простежити єдині тенденції регулювання статусу етнічних меншин у Західній Європі, оскільки майже в кожній з країн своя специфічна ситуація, яка зумовлюється такими чинниками як:

- * питома вага іномовних груп у загальному складі населення;
- * кількість юридично визнаних меншин на території країни;
- * рівень соціально-економічного розвитку цих груп;
- * компактність проживання;
- * наявність тих чи інших форм автономії;
- * наявність політичних партій етнічних груп тощо.

Але можна зазначити, що в усіх західноєвропейських країнах держава гнучко йде назустріч меншинам, навіть якщо для цього потрібна зміна Основного закону чи адміністративно-територіальна реорганізація.

Втім у законодавчих актах західноєвропейських держав немає єдиного підходу до того, яким поняттям визначати конгломерат іномовних громадян – «національна меншина», «мовна меншина», «етнічна меншина», «національність». У більшості нормативних актів визначення групи іномовного населення відсутнє. Практично єдиними винятками є Фінляндія та Норвегія, в яких регламентовано статус саамів (у Фінляндії – в 1992 р., в Норвегії – в 1987 р.). При цьому трактування поняття «саам» відповідає підходу Скандинавської саамської конференції 1980 р.:

Саамом є особа

- 1) для якої саамська мова є рідною або рідною для її матері, батька, діда, бабусі або
- 2) яка вважає себе саамом і живе у відповідності з нормами саамської громади і яку представницькі саамські органи визнають в якості такої або
- 3) батьки якої відповідають вищезгаданим вимогам.

Останнім часом спостерігається тенденція до перенесення акценту з питань культурно-національних до політичних, надання етнічним меншинам відповідних прав та можливостей. У цьому зв'язку можемо виокремити такі чотири напрямки:

- 1) надання певних прав у сфері міжнародних відносин;
- 2) створення консультативних органів з представників етнічних меншин при центральній владі;
- 3) прийняття загальнонаціональних актів з урахуванням думки етнічної меншини;
- 4) створення в системі центральної влади спеціальних підрозділів з завданнями захисту прав та інтересів етнічних меншин.

В Іспанії деякі автономні утворення (Каталонія, Країна Басків, Галісія) мають право ініціювати укладання договорів і угод з іноземними державами іспанським МЗС або урядом.

Досить широкі повноваження має у складі Данії Гренландія на підставі Акта про автономію. Представники Гренландії обов'язково присутні при переговорах, що так чи інакше торкаються її проблем. Проекти договорів, що укладаються, мають передаватися до Гренландії на предмет схвалення. У деяких випадках Гренландія має право самостійно вести міжнародні переговори (за умови тісного співробітництва з МЗС Данії). Найяскравіший приклад – рішення про вихід і вихід Гренландії з ЄС у 1982-1985 рр. У складі дипломатичних представництв Данії як правило знаходяться представники Гренландії або спеціальні посадові особи, які курують інтереси острова.

Поширеною є практика створення консультативних органів з представників меншин при центральному апараті. У Фінляндії це Шведська народна асамблея та Саамський парламент; в Норвегії – Саамський парламент; в Австрії – Ради національних меншин. Крім того, в усіх країнах є спеціальні державні підрозділи (міністерства, комітети, ради), які займаються питаннями етнічних меншин.

Увага, яку приділяє центральна влада західноєвропейських країн питанням меншин обумовлена значною мірою бажанням уникнути «ольстерського сценарію» і, тим більше, долі Югославії, Чехословаччини або СРСР.

ЛІТЕРАТУРА

Бахтєєв Б. Слов'яни всіх країн, єднайтеся? // Політика і час. - 1996. - №1.

Берлін І. Націоналізм: знехтувана сила // Сучасність. - 1993. - №3.

Білодід Ю. Людина - нація - людина: спроба філософського осмислення // Віче. - 1998. - №5.

Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин та пояснювальна записка // Відродження. - 1998. - №5.

Гимсі П. Меншини: погляд здовш і зсередини [Проблеми національних меншин в країнах Європи] // Наше слово. - 1999. - №8.

Кеннеді М. Історична спадщина та громадянське суспільство: альтернативні нації в Східній Європі // Сучасність. - 1994. - №5.

Круглий стіл у Нордвіку. ОБСЄ і проблеми кримської автономії // ПЧ. - 1996. - №4.

Ксьондзик Н. З батьківщиною, але без держави (курдське питання) // ПЧ. - 2002. - №3.

Леонов В.В. Миротворча діяльність на теренах СНД у контексті розвитку міжнародної безпеки // Стратегічна панорама. - 1999. - №3.

Майборода О. Проблема зумовленості національних рухів у етнополітичних дослідженнях // Політологічні читання. - 1992. - №1.

Маначинский А. Особенности конфликтов на пост-советском пространстве // Підтекст. - 1998. - № 33-34.

Миграции и мигранты в мире капитала: исторические судьбы и современное положение / Под ред. И.Ф.Черникова. - К.: Наук. думка, 1990.

Мицик В. На захист національних меншин // ПЧ. - 2001. - №1.

Мінгазутдінов І.О., Полтораков О.Ю. Феномен «етнічної мобілізації» та його наслідки для Західної Європи // Вісник Київського університету. Міжнародні відносини. - 1998. - Вип.10.

Национальные меньшинства и иммигранты в современном капиталистическом мире / Отв. ред. А.Н.Шлепаков. - К.: Наукова думка, 1984. - 293 с.

Перепелиця Г. Чеченська війна як «показова стрільба» для країн СНД// ПЧ.- 1994.- № 9.

Пілон Д.Д. Кривавий прапор: посткомуністичний націоналізм у Східній Європі // Військо України. - 1993. - №4.

Римаренко Ю. Націоналізм: «плюс» чи «мінус» // Нова політика. - 1998. - №2.

Романов А.Б. Миграционные процессы в системе социально-экономических, политических и межнациональных отношений в Испании. Автореферат диссертации. - К., 1986.

Українці в зарубіжному світі: походження, розселення, соціодемографічний портрет / Під ред. А.М.Шлепакова. - К.: Наук. думка, 1991.

Факторы формирования внешнеполитических курсов капиталистических и развивающихся государств. Препринт научного доклада. - К.: Ин-т экономики АН УССР, 1988.

Чумак В. Кримська карта //ПЧ.- 1994.-№ 9.

Amadzadeh H. and Stansfield G. The Political, Cultural, and Military Re-Awakening of the Kurdish Nationalist Movement in Iran // MIDDLE EAST JOURNAL, VOLUME 64, NO. 1, 2010. – pp. 11 – 27.

Alber E. and Zwillig C. A Primer on the Autonomy of South Tyrol: History, Law, Politics. Autonomy Arrangements in the World, 2nd edition. – 2022. – 33 p.

Benedikter R. The South Tyrol Model: Ethnic Pacification in a Nutshell (Online): <https://www.e-ir.info/pdf/93221>

Cardin-Trudeau E. Transforming settler nationalism in Québec: Recovering the principles of the historical treaties // Nations and Nationalism. – Vol. 31, Issue 1, 2025. – pp. 190 – 204.

Carla A. South Tyrol: a Model for All? The Other Face of Minority Accommodation. //Europäisches Journal für Minderheitenfragen. – Band 12, Heft 1 – 2, 2019. – Pp. 140 – 166.

Caspersen N. The Thorny Issue of Ethnic Autonomy in Croatia: Serb Leaders and Proposals for Autonomy. – London School of Economics and Political Science. – 2003. – 27 p.

Castañeda E. and Megens-Sedor S. THE MOVEMENT FOR CATALAN INDEPENDENCE // Social Movements, 1768–2018. – Routledge, 2019. - pp. 208 – 222.

ÇAĞLAYAN M. TURKEY'S KURDISH CONFLICT THROUGH THE LENSES OF CONFLICT RESOLUTION. Thesis (M.Sc). – ANKARA: MIDDLE EAST TECHNICAL UNIVERSITY. – 145 p.

Contemporary Nationalism In East Central Europe / Ed. Paul Latawski. - Basingstoke, 1994.

Conversi D. The Basques, the Catalans and Spain: Alternative Routes to Nationalist Mobilisation. - London, 1997. - 312 p.

Dahlman C. The Political Geography of Kurdistan // Eurasian Geography and Economics, 2002, 43, No. 4, pp. 271-299.

Dalle Mulle E. The Nationalism of the Rich. Discourses and Strategies of Separatist Parties in Catalonia, Flanders, Northern Italy and Scotland. - London: Routledge, 2018. – 268 p.

Danforth Loring. The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism In a Transnational World. - Princeton (N.J.), 1995. - 273 p.

Douglass W. and da Silva M. Basque Nationalism // Research Report 09: The Limits of Integration: Ethnicity and Nationalism in Modern Europe. 4, 2008. – pp. 147 – 186.

Duclos N. The 1970s: a “Paradoxical Decade” for the Scottish National Party // *Revue Française de Civilisation Britannique* (Online): <https://journals.openedition.org/rfcb/1712>

Ethnic Mobilisation In a Multi-Cultural Europe / Ed. J.Rex. - Aldershot, 1994. - 178 p.

Europe's New Nationalism: States And Minorities In Conflict / Ed. R.Caplan and J.Feffer. - N.Y., 1996. - 241 p.

Fawcett, L. Down but not out? The Kurds in international politics // *Review of International Studies* (2001), 27, 109–118.

Ghassemlou A. Kurdistan and the Kurds (translated by M. Jelinkova). – Czechoslovak Academy of Sciences, 1965. – 304 p.

Goulbourne H. Ethnicity And Nationalism In Post-Imperial Britain. - Cambridge, 1991. - 271 p.

Griffiths I. Nationalism And Ethnic Conflict. Threats to European Security. - Oxford, 1993. - 136 p.

Grote G. The South Tyrol Question, 1866–2010. From National Rage to Regional State. – Peter Lang: Oxford, 2012. – 186 p.

Gutiérrez J. and Font J. October 2017 in Catalonia: The anarchists and the procès // *Nations and Nationalism*. – Vol. 29, Issue 1, 2023. – pp. 209 – 228.

Jaráiz E., Cazorla Á. and Rivera J. The New Components of Catalan Nationalism // *Open Journal of Political Science*, 9, 2019. – pp. 163-188

JELINČIĆ D. and KNEZOVIĆ S. Cross-border Cultural Relations of Croatia and Serbia: Milk and Honey if Money is Involved // *Journal of Regional Security*, No. 16 (1), 2021. – pp. 27-54.

Johnson P.-M. The Place of Quebec in North America The Place of Quebec in North America // *Canada – United States Law Journal*. – Vol. 30, 2004. – pp. 245 – 255.

Keskin N. Nationalistic Senses and Kurdish Politics in the Last Century // *Nubihar Academi*, Jimar 7, Sal 4, 2017. – pp. 43 – 64.

Lago I. et al. Le nationalisme galicien : opportunités, mobilisation politique et coordination électorale // *Pôle Sud*, No. 20, 2004. – pp. 25 – 46.

Macdonald D. *Balkan Holocausts?: Serbian and Croatian victim centred propaganda and the war in Yugoslavia* – Manchester Univerdity Press, 2018. – 308 p.

McRoberts K. *Competing Nationalisms: Quebec-Canada Relations*. – Working Paper n.107. – Barcelona, 1995. – 21 p.

Meadwell, H. The Politics of Nationalism in Quebec // *World Politics*, Vol. 45, Issue 2, 1993. – pp. 203 – 241.

Morgan S. The construction of a 'new nationalism'. The Welsh Nationalist Party to 1946 // *Studies on National Movements*. – Vol. 2(1), 2014. – pp. 1 – 28.

Nanekeli R. World Powers and the Fate of the Iraqi Kurds: Geopolitical Instability, the Emergence of the Kurdistan Region in Iraq, and Its Survival // POLISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE. - Volume 10 Issue 2 Special Issue, 2024. – pp. 127 - 147.

Nation And Identity In Contemporary Europe / Ed. B.Jenkins and S.Sofos. - London, 1996. - 294 p.

Nationalism In Europe, 1815 to the Present / Ed. S.Woolf. - London, 1996. - 215 p.

Orr J. Nationalism and Language Conflict in Quebec. Thesis (MoA). – Hamilton: MacMaster University. 1976. – 199 p.

Peral E. Basque and Spanish Identity in a Changing Context // Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe. - Vol 12, No 2, 2013. - pp.59-78.

Pesic V. Serbian Nationalism and the Origins of the Yugoslav Crisis. - UNITED STATES INSTITUTE OF PEACE, 1996. – 41 p.

Peterlini O. Autonomy - Model for Conflict Resolution? Aland and South Tyrol - 100 Years in a Foreign State – Comparison and Conclusions // NOMOS. Le attualita nel diritto. – 2022. – 38 p.

Rast M. Unsettled Island: Irish Nationalism, Unionism, and British Imperialism in the Shaping of Irish Independence, 1909-1922. Thesis (Ph.D.). – Montreal: Concordia University, 2017. – 301 p.

Rocher F. The Evolving Parameters of Quebec Nationalism // International Journal of Multicultural Societies, Vol. 4, No. 1, 2002. – pp. 74 – 96.

Rubin M. Kurdistan Rising? Considerations for Kurds, Their Neighbors, and the Region. – American Enterprise Institute, 2016. – 18 p.

Salee D. The New Face of Quebec Nationalism: Reconsidering the Nationalism/Democracy Nexus // AMERICAN REVIEW OF CANADIAN STUDIES, 2022, VOL. 52, NO. 2, 119–138.

Seymour M. Quebec Nationalism and Canadian Federalism // Scottish Affairs 37 (First Serie(2):28-41.

Ucelay-Da Cal E. Catalan nationaliSm, 1886-2012: an HiStoriCal overview // Pôle Sud, No.40, 2014. – pp. 13 – 28.

Vettori C. et al. Multilingualism in South Tyrol: between old fears and new challenges // Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht 26: 2, 2021. - 223–249.

Whitfield T. The Basque Conflict and ETA. The Difficulties of an Ending. – United States Institute of Peace, Special Report No. 384, 2015. – 15 p.

Yilmaz A. The Changing Dynamics of the Kurdish Question. – German Institute for International and Security Affairs, SWP Comment. – No. 45, 2018. – 7 p.

Young R. The Secession of Quebec and the Future of Canada. Revised and Explained. – Kingston: Queen’s University, 1994. – 392 p.